

CSÁKÓ JUDIT

A RÓMAIAK PANNÓNIAI LEGELŐJE. MEGJEGYZÉSEK EGY HAGYOMÁNY KELETKEZÉSÉHEZ (I. RÉSZ)*

Anonymus regényes honfoglalás-történetének 9. *caput*-ja szerint Álmos fejedelem a rutén vezérektől a következő tájékoztatást kapta arról a földről, amelynek határaihoz a magyarok élén hamarosan megérkezett: „(...) itt a Duna, a Tisza és más jóféle halakban bővelkedő nevezetes folyók vizei folynak össze. A földet szlávok, bolgárok és vlahok, valamint a rómaiak pásztoraik lakják, mert Pannónia földjét Attila király halála után a rómaiak legelőnek nevezték, mivel nyájaik ott legelésztek. És joggal nevezték Pannónia földjét a rómaiak legelőjének, mivel most is a rómaiak legelik le Magyarország javait”.¹ Írásom annak a filológus berkekben jól ismert középkori tradíciónak ered a nyomába, amely a mai Dunántúl területét a rómaiak egykori legelőjeként (*pascua Romanorum*) tartotta számon. A hagyomány a névtelen jegyző *gestája* mellett egyéb kútfőkben: magyar és külhoni forrásokban is tetten érhető. A témához vonható tucatnyi szöveg között akad olyan elbeszélés, amely az anonymusi szöveghez hasonlóan csupán laza összefüggést mutat: ilyen a Magyar–lengyel Krónika a Duna–Tisza közének pásztoraikat említő leírás-

---

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.) tudományos munkatársa (e-mail cím: csako.judit@btk.mta.hu). A dolgozat a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00325/17/2). Segítségéért itt szeretnék köszönetet mondani Körömdi Tamásnak és Zsoldos Attilának.

1 *Anonymus: A magyarok cselekedetei — Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Ford. Veszprémi László – Bollók János, az utószót és a jegyzeteket írta Veszprémi László. Bp., 2004. (a továbbiakban: AKS) 16. p. (Millenniumi magyar történelem. Források). „*Dicebant enim, quod ibi confluerent nobilissimi fontes aquarum, Danubius et Tyscia et alii nobilissimi fontes bonis piscibus habundantes, quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Qui post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie*”. P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed.: Jakubovich, Aemilius – Pais, Desiderius. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed.: Szentpétery, Emericus. I–II. köt. Bp., 1937–1938. (repr. 1999) (a továbbiakban: SRH) I. köt. 13–117. p. (a továbbiakban: Anonymus), itt: 45–46. p. (9. c.). Anonymus később is említést tesz a rómaiak pásztoraikról, ld. uo. 48. p. (11. c.).

sa.² Más beszámolókat határozottabban tükrözik a rómaiak pannóniai pásztoraival kapcsolatos hagyomány ismeretét. Utóbbiak sorában említhetjük a VII. Lajos francia király lovagseregének 1147. évi magyarországi keresztülhaladásáról tudósító Deuil-i Odó (Odo de Deogilo) keresztiesztörténetét, amely hírül adja, hogy a terület hajdan Julius Caesar éltára (*pabula Iulii Caesaris*) volt.³

A szakirodalom számos alkalommal foglalkozott — ha csupán érintőlegesen is — a *pascua Romanorum*-tradíció lehetséges eredetével:⁴ előjáróban a hagyomány kiformalódásával kapcsolatos lényegesebb állásfoglalásokat emelem ki. Hóman Bálint a kifejezést az általa feltételezett Szent László-kori ősgestából eredtetette: vélekedése szerint a szókapcsolat a magyar elbeszélő irodalomból törhetett magának utat az európai írásbeliségbe.⁵ Az 1925-ben kifejtett állásponttal kapcsolatban előbb Carlile Aylmer Macartney jelezte kétségeit — tanulmányában a magyar források lehetséges bizánci és délszláv párhuzamaira is felhívta a figyelmet —,⁶ majd Kristó Gyula fogalmazott meg határozott ellenvéleményt. A szegedi történész, aki mellett érvelt, hogy a problematikus fordulat külhoni gyökereket sejtet, a 12–13. század fordulójára helyezte a *pascua Romanorum* szókapcsolat első hazai jelentkezését. Hipotézisének megfelelően az udvari *gesta* 1210 előtt

-
- 2 Chronica Hungaro–Polonica. Pars I. Textus cum varietate lectionum. Ed.: Karácsonyi, Béla. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica (a továbbiakban: AUSz AH). XXVI. köt. Szeged, 1969. 3–75. p. (a továbbiakban: Chron. Hungaro–Polonica), itt: 18–19. p.
  - 3 *Odo of Deuil: De profectone Ludovici VII in Orientem. The Journey of Louis VII to the East.* Ed.: Virginia Gingerick Berry. New York, [é. n.]. (a továbbiakban: Odo de Deogilo) 30. p. (Records of civilization, sources and studies).
  - 4 Pl. *Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában.* Bp., 1880. (a továbbiakban: *Marczali*, 1880.) 61. p.; *Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete.* In: Századok, 68. (1934) 4–6. sz. 1–44., 158–200., 276–313. p., kül. 189–191. p.; *Székely György: A pannóniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei.* In: Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. Bp., 1957. 7–23. p., kül. 9–10. p.; *Kristó Gyula: Románok újra Pannóniában?* In: AUSz AH. CXVII. köt. Szeged, 2003. 17–25. p.; *Grzesik, Ryszard: Blasi and Pastores Romanorum in the Gesta Hungarorum by an Anonymous Notary.* In: Res Historica, 41. (2016) 25–34. p.
  - 5 *Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói.* (Forrástanulmány). Bp., 1925. (a továbbiakban: *Hóman*, 1925.) 33–34., 37., 48., 72., 96–97. p.
  - 6 „*Megjegyzem egyébként, hogy nézetem szerint vitatható, vajjon helyes-e minden magyar hagyományt s velük együtt a szomszédoknál megőrzött rokon hagyományokat úgy felfogni, mintha valamennyien egyetlenegy Szent László-kori Gesta Hungarorum közvetítésével jutottak volna az utódokra*” — Macartney, Carlile Aylmer: „Pascua Romanorum”. In: Századok, 74. (1940) 6. sz. (a továbbiakban: *Macartney*, 1940.) 1–11. p., itt: 5. p.

keletkezett redakciójából kölcsönözhetette a rómaiak dunántúli pásztoraira utaló megjegyzést Anonymus, és ebből a szerkesztésből kerülhetett a kifejezés azokba a (külhoni) kútfőkbe, amelyeket a kutatás a magyar krónikáshagyománnyal rokonít.⁷ Azt, hogy a kérdés korántsem tekinthető eldöntöttnek, jelezheti Györffy György álláspontja. Bár ő bírálatban részesítette Hóman Bálint arra vonatkozó elképzelését, miszerint a magyar őstörténettel kapcsolatos történeti tradíció számos elemét a régi *gestára* kellene visszavezetnünk, a Pannóniát a rómaiak legelőjeként jellemző hagyományt a 11. század végére vagy a 12. század elejére helyezhető korai szerkesztésből származtatta.⁸

A rövid áttekintés is jelzi, hogy a rejtélyes terminust tartalmazó maroknyi forrást illetően akadhatnak még megválaszolatlan kérdések. A problematika ismételt tárgyalását indokolhatja az a tény is, hogy a hagyománnyal kapcsolatos vizsgálatba egy, a hazai medievisztika által kevésbé ismert szöveget is bevonhatunk. Dolgozatomban kitérek annak kérdésére, hogy a nemzetközi kutatás előtt 1979-ben ismertté vált *Descriptiones terrarum* — a Kelet-Európa-leírást a 13. század derekán jegyezték le — a római pásztorokra vonatkozó passzusa⁹ mennyiben kínálhat megoldást a számos bizonytalanságra, amelyet a szakirodalom a *pascua Romanorum* kifejezés eredete kapcsán megfogalmazott.¹⁰ A vizsgálat reményeim szerint jól illusztrálhatja azt is, hogy miféle nehézségekkel jár a belső hagyományból és a külhoni forrásokból egyaránt táplálkozó magyar történeti tradíció formálódásának tanulmányozása. Elemzésem során olyan kútfőkről is szót kell ejtenem — így a 14. század eleji magyarországi viszonyok bőbeszédű leírása mellett a balkáni állapotokról is érzékletes képet festő *Descriptio Europae*

7 *Kristó Gyula*: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. In: Századok, 112. (1978) 4. sz. 623–661. p., kül. 653–657. p. (a továbbiakban: *Kristó*, 1978.). (Másodközlés: In: *Uő: Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1983. 132–190., 498–511. p. [Nemzet és emlékezet].)

8 *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések — új válaszok. Bp., 1993. (a továbbiakban: *Györffy*, 1993.) 22–23., 147., 149–150. p.

9 *Colker, Marvin L.*: America rediscovered in the thirteenth century? In: *Speculum*, 54. (1979) 4. sz. 712–726. p. (a továbbiakban *Colker*; 1979.), kül. 721. p.

10 A szöveg helyet perdöntő jelentőségűnek tartja Veszprémy László: „Ebből könnyen arra lehet gondolni, hogy magyar források helyett egy nyugati eredetű szóbeli vagy írott hagyomány sommás megállapítása lehetett a forrása, amire a nyugati és magyar krónikások egyaránt támaszkodhattak.” Ld. *Veszprémy László*: Az 1000 előtti Pannóniára és a magyarokra vonatkozó latin nyelvű források. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár Balázs et al. Bp., 2014. 273–289. p.: 281. p. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.). Ld. még *Uő*: *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe)*. *History writing and historians in Hungary during the Reign of the Arpad Dynasty (Eleventh – Mid Thirteenth Century)*. Bp. 2019. (a továbbiakban: *Veszprémy*, 2019.) 205–206. p. (Rerum fides II.)

*Orientalis*ról¹¹ vagy Spalatói Tamás történeti munkájáról¹² —, amelyeknek az újabb filológiai irodalom kevesebb figyelmet szentelt. Talán forráskutatásunk számára sem haszontalan, ha megkísérlem feltérképezni, honnan származhatnak a szövegek magyar vonatkozású információi.

A vizsgálatot megelőzően érdemes egységében is áttekintenünk azt a meglehetősen szűk forrásbázist, amelyet azok a kútfők alkotnak, amelyeket a szakirodalom a témával összefüggésbe hozott. A hagyományhoz kapcsolható szövegeket két szempont alapján is csoportosíthatjuk: *a)* Különbséget tehetünk a beszámolók között elsőként aszerint, hogy azok a magyar avagy a külföldi hagyomány részét képezik-e. Ezt a kritériumot alkalmazva célszerűbbnek ítélem a magyar, illetve a külhoni kútfők csoportja mellett egy harmadik halmazt is felállítani. Utóbbiba azok a híradások kerülnek, amelyeket — bár nem (vagy nem feltétlenül) magyarországi lejegyzésű szövegekről van szó — a medievisztika hagyományosan a hazai elbeszélő tradíció letéteményeseként tart számon. *b)* A beszámolókat feloszthatjuk továbbá annak alapján is, hogy azok milyen formában őrizték meg a rómaiak pannóniai pásztoraira (legelőjére) vonatkozó hagyományt. Míg egyes kútfőkben az Anonymus tollán is feltűnő *pascua* (vagy *pastores*) *Romanorum* szókapcsolat jelenik meg, addig egyéb szövegek hiányos vagy torzult formában adják vissza a szöveg szerkezetét. Akadnak továbbá olyan elbeszélések is, amelyek a fordulatot (explicit módon) nem tartalmazzák, ám közlésük mégis a hagyomány egyértelmű ismeretéről árulkodik. Más forráshelyek csupán távoli kapcsolatot sejtetnek a témával. Táblázatos formát alkalmazva a következőképpen írhatjuk le azoknak az elbeszélő forrásoknak rendszerét, amelyeket a későbbiekben egyenként is górcső alá veszek:

-
- 11 Anonymi Descriptio Europae Orientalis. „Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia” anno MCCCVIII exarata. Ed.: Górka, Olgierd. Cracoviae, 1916. (a továbbiakban: Descr. Europae Orientalis) 13., 44. p.
  - 12 Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum — *Archdeacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split*. Latin text by Perić, Olga. Ed., translated and annotated by: Karbić, Damir – Matijević Sokol, Mirjana – Sweeney, James Ross. Budapest – New York, 2006. (a továbbiakban: Thomas Spalatensis) 62. p. (Central European Medieval Texts 4.).

<p><i>A pascua (pastores) Romanorum</i> szókapcsolatot nem tartalmazó, ám a hagyomány egyértelmű ismeretére valló szövegek</p>	<p>Kézai Simon <i>gestája</i> 14. századi krónikakompozíció (és Műgeln Henrik krónikája)</p>	<p><i>Magyar elbeszélő hagyomány</i></p>
<p><i>A pascua (pastores) Romanorum</i> szókapcsolatot tartalmazó szövegek</p>	<p>Anonymus <i>gestája</i> Riccardus <i>Relatiója</i> Sittichi Rimes Krónika <i>Descriptiones terrarum</i> Spalatói Tamás <i>Historia Salonitanája</i> <i>Descriptio Europae Orientalis</i></p>	
<p><i>A pascua (pastores) Romanorum</i> szókapcsolatot hiányos vagy torzult formában tartalmazó szövegek</p>	<p>Magyar–lengyel Krónika</p>	
	<p>Deuil-i Odó</p>	
<p><i>A pascua (pastores) Romanorum</i> szókapcsolatot nem tartalmazó, a hagyománnyal csupán távolról összefüggésbe hozható szövegek</p>	<p>Bíborbanszületett Konstantin (C. A. Macartney, Kristó Gy.) Konsztantinosz Manasszész (Horváth J., Kristó Gy.) a Szász annalista (Rimócziné Hamar M.) <i>Versus de Asia et de universi mundi rota</i> (ifj. Horváth J., Rimócziné Hamar M.)</p>	<p><i>Külhoni elbeszélő hagyomány</i></p>

Írásomban a tradíció kiformalódásának problematikáját három kérdéskör mentén mutatom be: az egyes kérdésekre egy-egy, a fenti táblázatban megjelenített szövegcsoporthoz segítségül próbálok meg választ találni.

1. Elsőként azt tárgyalom — elsősorban a magyar elbeszélő irodalmat képviselő kútfők alapján —, hogy mikor jelenhetett meg a magyarországi történetírásban a *pascua (pastores) Romanorum* szókapcsolat. Vajon a tradíció első hazai

előfordulásaként kell-e értékelnünk Anonymus regényes *gestájának* már idézett szöveghelyét, vagy egyéb források tanúsága nyomán azt kell inkább feltételeznünk, hogy a hagyomány már III. Béla névtelen jegyzője előtt megjelent valamely ránk nem maradt szerkesztésben?

2. Ezt követően azt veszem szemügyre, hogy mennyiben támasztható alá a hipotézis, miszerint a medievisztika által hagyományosan a magyar krónikákkal vagy a szókapcsolatot ugyancsak fenntartó Riccardus-jelentéssel rokonított (külhoni) kútfők a szóban forgó elbeszélésekből merítették információjukat.

3. Végezetül arra is ki kell térnem, hogy milyen eredetű hagyománynak — magyar képződménynek, a nyugati történetírás egy hazánkba is eljutott motívumának vagy éppen a Balkánon, talán görög földön kiformalódott tradíciónak — tekinthetjük a híradást, amely Pannóniát a rómaiak legelőjeként írja le. A motívum gyökereivel kapcsolatban az előzőleg tárgyalt két forráscsoport alapján levonható következtetéseket a külhoni narratív tradícióhoz sorolt kútfők segítségével egészíthetjük ki további észrevételekkel.

A három kérdéskör egymással szorosan összekapcsolódik: jóllehet tárgyalásukat nehéz egymástól elkülöníteni, mondanivalóm rendszerezése céljából a következőkben erre mégis kísérletet teszek.

1. Mikor jelent meg a magyar történetírásban a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó hagyomány?

Annak a kérdésnek a vizsgálatához, hogy mikor tűnhetett fel a magyarországi történetírásban a Pannóniát a rómaiak legelőjeként értékelő hagyomány, a hazai elbeszélő irodalomból lényegében három forrást hívhatunk segítségül: 1. Anonymus regényes elbeszélése és 2. Kézai Simon hun–magyar története mellett be kell vonnunk fejtegetéseinkbe 3. egy, a *gestaszerkesztések* sorába nem illeszkedő szöveget is: Riccardus testvér jelentését Julianus barát keleti útjáról. (A 14. századi krónikakompozíció — mivel abba az őstörténet vonatkozásában a Kézai-féle hagyomány épült be — nem képvisel önálló tradíciót,¹³ így tanúságát figyelmen

---

13 „Pannonie, Pamphilie, Frigie, Macedonie et Dalmacie civitates, quo per Hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum licentia ab Atila impetrata, servire ipsi Atyle rennuentes, dimissi armentis transierunt; Vlachis qui ipsuorum coloni existere ac pastores, remanentes sponte in Pannonia”. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed.: Domanovszky, Alexander. In: SRH I. köt. 217–505. p. (a továbbiakban: Krónikakompozíció) 269. p.; Szovák Kornél – Veszprémy László: *Krónikák, legendák, intelmek.*

kívül hagyhatjuk. Hasonló okokból nem kell kitérnünk Mügelin Henrik a magyar krónikaszerkesztésekre támaszkodó német nyelvű elbeszélésére sem.)¹⁴

Írásom elején idéztem Anonymus a 13. század elejére (1200/1210 környékére)¹⁵ datálható *gestájának* nevezetes szöveghelyét: a névtelen jegyzőnél a rómaiak pásztoraival kapcsolatban olvasható megjegyzés a tradíció legkorábbi ránk maradt magyarországi letéteményese. Az inkriminált passzust párhuzamba állíthatjuk Kézai 1282–1285 között keletkezett¹⁶ *Gesta Hungarorumának* egyik részletével:

„Pannónia, Pamflia, Macedónia, Dalmácia és Frigia polgársága, akiket a hunok gyakori rablásaikkal és ostromaikkal kimerítették, Etele engedélyét kieszközölve, szülőföldjüket elhagyták, és az Adria-tengeren át Apuliába költöztek, a vlachok azonban, akik a pásztoraik és telepes parasztaik voltak, önként Pannóniában maradtak.”¹⁷

A vizsgálat alá vett kifejezés nem bukkan fel a szövegben, ám a historiográfiai irodalom egyértelműen állást foglalt amellett, hogy a közlés rokonságot mutat a Névtelennek a rómaiak pásztoraival vonatkozó megjegyzésével. Míg azonban Anonymusnál a *Blachii* és a *pastores Romanorum* eltérő etnikumú népeket jelölhetnek, addig IV. László udvari papja a vlachokat írja le az egyébként a kö-

Utószó. In: SRH II. köt. 721–799. p. (a továbbiakban: *Szovák – Veszprémy*, 1999.): 742. p. (a vonatkozó rész Veszprémy László munkája.).

- 14 Chronicon Henrici de Mügelin Germanice conscriptum. Ed. Travnik, Eugenius. In: SRH II. köt. 87–223. p. (a továbbiakban: Heinricus de Mügelin): 120. p. A forrásnak a magyar hagyománnyal való kapcsolatáról ld. *Domanovszky Sándor*: A Budai Krónika. I–III. közl. In: Századok, 36. (1902) 7. sz. 615–630. p., 8. sz. 729–752. p., 9. sz. 810–831. p. (a továbbiakban: *Domanovszky*, 1902.); *Uő*: Mügelin Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes krónika. In: Századok, 41. (1907) 1–2. sz. 20–35. p., 119–142. p. (a továbbiakban: *Domanovszky*, 1907.).
- 15 *Györffy György*: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 74. (1970) 1. sz. 1–13. p. (1200 k.). Vö. *Kristó Gyula*: Szempontok Anonymus gestájának megítéléséhez. In: AUSz AH LXVI. köt. Szeged, 1979. 45–59. p. (1210 k.).
- 16 *Veszprémy László*: Utószó. In: AKS 155–161. p.: 157. p.
- 17 AKS 98. p. „Pannoniae, Panfliae, Macedoniae, Dalmatiae et Frigiae civitates, quae crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigatae, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum, de Ethela licentia impetrata transierunt; Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia”. Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Domanovszky, Alexander. In: SRH II. köt. 129–194. (a továbbiakban: Simon de Keza) 156–157. p.

zékori Európában jól ismert Justinianus-kivonatból, az *Exordia Scythicá*ból¹⁸ kölcsönzött¹⁹ tartományok városlakóinak — vagyis a rómaiaknak — a Magyarországon maradt pásztoraiként.²⁰

Fel kell tennünk a kérdést, hogyan árulkodhat az egymással nyilvánvaló összefüggést sejtető két forrás a számunkra érdekes hagyomány keletkezéséről. Feltételezhetjük egyfelől, hogy a kifejezés a névtelen jegyző munkájában bukkant fel első ízben a magyarországi elbeszélő hagyományban, s innen vette át később — az eredeti tradíciót némiképp módosítva — Kézai. Azt sem zárhatjuk ki ugyanakkor, hogy a Névtelen és Kézai számára közös magyarországi forrást kell feltételeznünk, és a hagyomány már Anonymus előtt jelentkezhetett a *gesta* egy ránk nem maradt redakciójában: szerepelhetett rögtön a legkorábbi fogalmazatok egyikében — ahogyan azt Hóman, majd Györffy feltételezték —, vagy bekerülhetett az udvari szerkesztés egy későbbi változatába. Utóbbi lehetőség mellett foglalt állást Kristó Gyula: véleménye szerint az udvari *gesta* egy, a 12–13. század fordulóján lejegyzett átdolgozása lehetett az a magyarországi írott forrás, amely a rómaiak pannóniai pásztorait első ízben szerepeltette. Elsőként ezt a hipotézist veszem közelebről is szemügyre.²¹

A szegedi középkorkutatónak a problematikával kapcsolatos nézeteit a következőképpen összegezhetjük:

I. Kristó abból a feltevésből indult ki, hogy míg Anonymus nagyon is merített a saját korában a rendelkezésére álló *gesta* szerkesztés(ek)ből, addig ez fordítva már korántsem mondható el: a névtelen jegyző honfoglalás-története a 13. század

---

18 A forrás Kézaival kapcsolatba hozott szöveghelye: *Exordia Scythica*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*. XI. köt. Ed.: Theodorus Mommsen. Berlin, 1894. 308–322. p.: 311. p. A kivonat magyarországi ismeretére ld. *Deér József*: Szkitia leírása a *Gesta Ungarorum*ban. In: *Magyar Könyvszemle. Új Évfolyam*, 37. (1930) 3–4. sz. 243–263. p.; *Győry János*: P. mester franciaországi olvasmányai. In: *Magyarságtudomány*, 1. (1942) 8–25. p.; *Váczy Péter*: Anonymus és a Justinus-kivonat. In: *Turul*, 58–60. (1944–1946) 1–13. p.; *Kristó Gyula*: Az *Exordia Scythica*, Regino és a magyar krónikák. In: *Filológiai Közlöny*, 16. (1970) 1–2. sz. 106–115. p. (a továbbiakban: *Kristó*, 1970.); *Déri Balázs*: „...Et pigmenta multa habebant.” Megjegyzések P. mester forrásainak néhány kérdéséhez. In: *Magyar Könyvszemle*, 105. (1989) 3. sz. 223–236. p.; *Thoroczkay Gábor*: Anonymus latin nyelvű forrásai. Historiográfiai áttekintés. In: *Turul*, 72. (1999) 1–2. sz. 108–117. p.: 110–111. p.; *Véber János*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egyik Justinus-ösnyomtatványának bejegyzései. In: *Magyar Könyvszemle*, 122. (2006) 1. sz. 1–15. p.: 3. p.

19 A kapcsolatra ld. Simon de Keza 148. p. 7. jegyz.

20 *Kristó*, 1978. 654–656. p.

21 Harmadik — hipotetikus — lehetőségként az is felmerülhetne, hogy Anonymus és Kézai közös külföldi forrást használtak.

Magyarországon lényegében hatás nélkül maradt, és az 1210 utáni krónikákba nem épült be a mondai elemekben bővelkedő elbeszélés tradíciója. 2. A hipotézis értelmében azok a későbbi szövegek — így Kézai huntörténete —, amelyek Anonymushoz hasonlóan ismerik a rómaiak pannóniai legelőjének hagyományát, nem kölcsönözhetek a regényes *gestá*ból. 3. Mindebből Kristó azt a következtetést vonta le, hogy a *pascea Romanorum* tradíciójának Anonymust megelőzően is jelen kellett lennie a magyar történetírásban. A fentebb említett, a 12. század végén — a 13. század elején keletkezett krónikaszerkesztés lehetett az a szöveg, amelyhez mind III. Béla egykori jegyzője, mind Kézai visszanyúltak.²²

Ezen a ponton kell kitérnünk arra az elbeszélő kútfőre, amelyet a hagyomány hazai jelentkezésének problémájával kapcsolatban Kristó segítségül hívott. Az 1237-ben készült Riccardus-jelentésben olvashatjuk, hogy a Keleten maradt magyarok felkutatására induló domonkos szerzetesek a Kárpát-medencei országot a rómaiak egykori legelőjeként leíró tradícióval egy, a magyar őstörténetről is szót ejtő *gestá*ban találkoztak. A *relatio* a következőképpen összegzi, hogy milyen információk birtokába juthattak a magyarok historiájának a kezdeteit megismerni kívánó barátok:

„A keresztény Magyarok Történetében azt találták, hogy van egy másik, nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának, minthogy földjük a lakók sokaságát eltartani nem tudta. Miután sok országon áthaladtak és pusztítottak, végül elértek arra a földre, melyet most Magyarországnak neveznek, akkor pedig a rómaiak legelőjének mondtak. Ezt választották maguknak lakóhelyül a többi földek közül, meghódítván a népeket, amelyek akkor itt laktak. Ahol is végül Szent István, első királyunk a keresztény hitre térítette őket; míg az előmagyarok, akiktől származtak, hitetlenségben maradtak, mint ahogy ma is pogányok. A domonkos barátok, miután ezeket a Magyarok Történetében megtalálták, megszánták a magyarokat, akiktől származtak, hogy mind az ideig hitetlenségben tévelyegtek. Elküldtek hát négy barátot keresésükre, hogy Isten segedelmével

---

22 Kristó, 1978. 652–657. p. Vö. *Uő.*: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. In: Magyar Könyvszemle, 88. (1972) 3–4. sz. 166–174. p. (a továbbiakban: *Kristó*, 1972.); *Uő.*: Magyar historiográfia. I. köt. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp., 2002. (a továbbiakban: *Kristó*, 2002.) 44–49. p. (A történettudomány kézikönyve).

megtalálják őket, ahol csak tudják. Annyit tudtak a régiek írásából, hogy keleten laknak, de hogy hol vannak, nem is sejtették."²³

A részlet alátámasztani látszik a fentebb ismertetett teóriát, miszerint Kézai megelőzően (Anonymus regényes elbeszélése mellett) egy hazai krónikaredakció is tartalmazhatta a jelen vizsgálat középpontjában álló hagyományt. A Riccardusnál *gesta Ungarorum Christianorum*ként szereplő forrást azonosította Kristó a fentebb már említett, a szerinte a 12. század végére vagy a 13. század elejére datálható *gestaszerkesztéssel*.

Az eddig bemutatott állásfoglalással kapcsolatban ugyanakkor két probléma is felmerül. 1. Vitathatónak kell egyrészt tartanunk, hogy valóban egy kevéssel Anonymus működése előtt összeállított *gestaszöveg*ről árulkodnak-e Riccardus testvér sorai. Kizárhatjuk-e vajon teljes bizonyossággal, hogy a Róma számára készült domonkos jelentés egy egészen korai krónikafogalmazatot vagy éppen-séggel egy 1210 utáni átdolgozást használt fel (esetleg maga az Anonymus-féle *Gesta Hungarorum* volt a forrása)? 2. A kérdés újragondolása mellett szól másrészt az is, hogy a(z újabb) szakirodalom azt az álláspontot fogadja el, miszerint Kézai nem csupán ismerhette, de gondosan ki is jegyzetelhetette az Anonymus-

-
- 23 A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből. Nagy-Magyarország dolgáról, melyet Riccardus fráter szerzett IX. Gergely pápa idejében. Ford.: Györffy György. In: Tatárjárás. Szerk.: Nagy Balázs. Bp., 2003. 117–122. p.: 117. p. (Nemzet és emlékezet). Ld. még Julianus barát és a Napkelet fölfedezése. Szerk.: Györffy György. Bp., 1986. (a továbbiakban: Napkelet fölfedezése) 61–70. p. „*Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Hungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset. Qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nunc Hungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum. Quam inhabitandum pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem. Ubi tandem par sanctum Stephanum primum ipsorum regem ad fidem catholicam sunt reversi, prioribus Ungaris, a quibus isti descenderant, in fidelitate permanentibus, sicut et hodie sunt pagani. Fratres igitur predicatoris, hiis in gestis Ungarorum inventis, compassi Ungaris, a quibus se descendisse noverunt, quod adhuc in errore infidelitatis manerent, miserunt IIII-or de fratribus ad illos querendum ubicumque eos possent, iuvante domino, invnire. Sciebant per scripta antiquorum, quod ad orientem essent; ubi essent, penitus ignorabant*”. Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und der Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O. p. ins Ural-Gebiet (1234–1235) und nach Rußland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Ed.: Dörrie, Heinrich. Mit einer Beilage von Heissig, W. Göttingen, 1956. 151–161. p. (a továbbiakban: Drei Texte zur Geschichte der Ungarn): 151. p. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologische-historische Klasse. Klny.); Relatio fratris Ricardi. Ed.: Deér, Iosephus. In: SRH II. köt. 529–542. p. (a továbbiakban: Ricardus): 535–536. p. A forrásról ld. még *Szovák – Veszprémy*, 1999. 786–789. p. (a vonatkozó rész Veszprémy László munkája).

féle szerkesztést.²⁴ A IV. László-kori történetírónak nem kellett tehát a *pastores Romanorum* tradícióját feltétlenül 13. század eleji (vagy esetleg annál is korábbi) szerkesztésből merítenie.

Mivel egy II. András-kori krónikaredakció lehetséges nyomai után kutatva részletesen is kifejtettem²⁵ azokat a megfontolásokat, amelyek Kristónak a 13. századi elbeszélő hagyománnyal kapcsolatos teóriáit — és ezek sorában a fent említett téziseket — érintik, a jelzett két problémát elegendő ezen a helyen röviden összefoglalnom.

1.1. A *Relatio Ricardi* kétféle módon hivatkozik magyarországi írott forrásra. A keresztény magyarok *gestája* (*Gesta Ungarorum Christianorum*) mellett a domonkos jelentés említést tesz a régiek írásairól (*scripta antiquorum*) is, amelyek nyomán a barátok csupán annyit tudhattak meg, hogy az őshazában maradt magyarok leszármazottait Keletre kell keresniük. Adódik a kérdés, vajon azonos-e a Riccardusnál *gestaként* szerepeltetett szöveg a *scripta antiquorummal*, vagy a 13. századi beszámoló közlései nyomán esetleg két eltérő forrás használatát kell valószínűsíteniünk. Györffy György úgy értékelte, hogy a két kifejezés mögött egy és ugyanazon forrást sejtethetünk: a 11. századi *ösgestát*.²⁶ Akad azonban ettől eltérő álláspont is a szakirodalomban. Csóka J. Lajos és Kristó Gyula két különböző fogalmazattal számolt Riccardus megfelelő passzusának hátterében. Míg a régiek írásaiként megnevezett forrást egy korai redakcióval azonosították — amely a magyar őstörténet vonatkozásában csupán annyit árulhatott el, hogy eleink Keletről érkeztek —, addig a *gesta Ungarorum Christianorum* megjelölés mögött későbbi fogalmazatot kerestek. Az újabb szerkesztést Csóka Anonymus regényes honfoglalás-történetével tartotta azonosnak,²⁷ Kristó szerint azonban a

24 *Thoroczkay Gábor*: Anonymusról – röviden. In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Bp., 2009. 109–115. p., kül. 114. p. (TDI Könyvek 9.).

25 *Csákó Judit*: Volt-e krónikása II. Andrásnak? Megjegyzések gestaszerkesztményünk 13. század eleji átdolgozásának problematikájához. In: *Századok*, 149. (2015) 2. sz. 301–332. p.

26 *Györffy György*: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus *Gesta Hungarorum*ában. In: *Ethnographia*, 76. (1965) 3. sz. 411–434. p. (a továbbiakban: *Györffy*, 1965.): 418. p. (Másodközlés: In: *Uő: Anonymus: Rejtély avagy történeti forrás*. Bp., 1988. 67–100. p. [Hermész könyvek] [a továbbiakban: *Györffy*, 1988.]; *Györffy*, 1993. 22–23., 147. p. A vélekedésre ld. még *Domanovszky Sándor*: Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány. Bp., 1906. (a továbbiakban: *Domanovszky*, 1906.) 83–84. p.

27 *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967. (a továbbiakban: *Csóka*, 1967.) 668–669. p. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.). Ld. még *Pauler Gyula*: A magyarok megtelepedéséről. I–II. közl. In: *Századok*, 11. (1877) 5. sz. 373–396. p., 6. sz. 481–499. p., kül. 379. p. 1. jegyz.; *Szilágyi Loránd*: Az Anonymus-

Julianus útjáról szóló tudósítás éppen a pogány múltat elbeszélő névtelen jegyző művével szembeállítva nevezi meg az általa felhasznált fogalmazatot a keresztény magyarok *gestájaként*.²⁸ Bár magam is hajlok arra az álláspontra, miszerint a domonkosok több krónikaredakcióból is megkísérelhettek tájékozódni, mielőtt a keleti magyarok felkeresésére útra keltek, annak kérdésében, hogy pontosan mi-féle forrásra gondolhatott Riccardus, amikor a *gesta Ungarorum Christianorumra* hivatkozott (amelyből minden bizonnyal a *pascua Romanorum* kifejezést is származtatnunk kell), nehéz volna bizonyosat állítani.

1.2. A helyzetet bonyolítja, hogy életművén belül Kristó maga sem foglalt állást egyértelműen annak vonatkozásában, hogy mikorra szükséges helyoznunk a szerinte a Riccardus-jelentés nyomán körvonalazódó szerkesztés keletkezését, és hány (illetve milyen mértékű) krónikaátdolgozással számolhatunk a 12. század végétől a 13. század derekáig terjedő időszakban. Eltérő időpontokban megfogalmazott álláspontjai nyomán a következő lehetőségeket vázolhatjuk fel: *a)* A *gestát* a 12–13. század fordulóján szerkeszthették át: az 1192 és 1210/1212 közé helyezhető átdolgozás Anonymusra és Riccardusra is hatást gyakorolt. *b)* Egy 1213 és 1235 között készült redakció tartalmazhatta egyfelől Gizella királyné negatív tónusú portréját, amely Kristó szerint II. András meggyilkolt hitvese, az ugyancsak német származású Merániai Gertrúd alakja nyomán torzulhatott. Szerepelhetett benne másfelől az a honfoglalás-történet is, amely az őskrónika erre vonatkozó megjegyzésétől már valamivel bővebbnek bizonyult, és amelyre a domonkos jelentés támaszkodott. *c)* A 13. század folyamán a *gestatörzs* két alkalommal is bővíthetett. Az 1192 és 1210/1212 (1240) közé datálható fogalmazatot (amelynek a magyar őstörténetet érintő megjegyzéseire Riccardus sorai utalnak) 1240 körül követte annak a németellenes interpolátornak a működése, akitől a negatív színezetű Gizella-ábrázolás eredeztethető. *d)* Az előző megoldástól csupán haloványan tér el az a lehetőség, ha két teljesen önálló redakciós fázissal számo-

---

kérdés revíziója. I–II. közl. In: Századok, 71. (1937) 1–3. sz. 1–54. p., 4–6. sz. 136–202. p., kül. 202. p. 1. jegyz. Ezt a megoldást valószínűsíti — nem zárva ki annak lehetőségét sem, hogy a domonkos jelentésbe egy, a névtelen jegyző *gestáját* megelőzően készült szerkesztésből került át a fordulat — Horváth János is. Ld. Horváth János, *íj.*: Anonymus és a Kassai Kódex. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: Uő – Székely György. Bp., 1974. (a továbbiakban: Középkori kútfőink, 1974.) 81–110. p. (a továbbiakban: Horváth, 1974.): 93. p. (Memoria saeculorum Hungariae).

- 28 *Kristó Gyula*: Egy 1235 körüli *Gesta Ungarorum* körvonalairól (Riccardus és Albericus tanúsága). In: Középkori kútfőink, 1974. (a továbbiakban: *Kristó*, 1974.) 229–230. p.; *Uő*: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp., 1994. (a továbbiakban: *Kristó*, 1994.) 42. p. (Irodalomtörténeti füzetek 135.).

lunk: egy Anonymus korában készült keresztény magyarok *gestájával*, valamint egy, a Gertrúd-merényletet követően lejegyzett redakcióval. (Az eshetőségek során végigtekintve azt sem tarthatjuk magától értetődőnek, vajon Kristó kizárta-e annak lehetőségét, hogy a Riccardusnál *gesta Ungarorum Christianorum*ként megjelölt forrás Anonymus regényes elbeszélését követően keletkezett.)²⁹

1.3. A bizonytalanságot tovább növelheti, hogy a szakirodalom nem tartja egyértelműnek, hogy az udvari *gesta* bármiféle átszerkesztésen ment volna keresztül a Kristó által jelzett időszakban. Míg Marczali Henrik,³⁰ Pauler Gyula³¹ vagy leginkább a tézist részletesen is kifejtő Csóka J. Lajos³² érveket sorakoztattak fel a 13. század első felében keletkezett krónikaátdolgozás létének igazolására, addig Domanovszky Sándor³³ és Horváth János³⁴ nem számoltak ilyesfajta lehetőséggel (szerintük III. István udvarában készült krónikafolytatás, amelyet azután az V. István-kori átdolgozás követett). A kérdést megnyugtatóan korántsem tisztázó álláspontok kiegészítésére ezen a helyen csupán annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy újabban felmerült: egy-egy esetben a magyar tradícióval szoros kapcsolatot sejtető külhoni elbeszélő forrásaink is megengednek olyan következtetést, miszerint nem teljesen megalapozatlan hipotézis egy, a 13. század dereka előtt létrejött udvari redakció léte gyanakodnunk.³⁵ Egy II. András-kori (esetleg kevéssel az uralkodó halála után készült) fogalmazat megléte mellett az egyik fő argumentum ugyanakkor továbbra is Kristó azon teóriája maradhatna,

29 A különféle állásfoglalásokra ld. *Kristó Gyula: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. Magyar Könyvszemle*, 88. (1972) 3–4. sz. 166–174. p.; *Uő: Legitimitás és idoneitás: adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. Századok* 108. (1974) 3. sz. 585–621., kül. 605–618.; *Uő: Rómaiak és vlachok i. m. 653–657.; Uő: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum i. m.; Uő: A történeti irodalom i. m. 98–134.; Uő: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: Uő: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged 2000. 195–227. p. (a továbbiakban: *Kristó*, 2000.), kül. 217–219., 221–226. p. (eredeti megjelenés: AUSz AH. XL. köt. Szeged, 1972. 51–72. p.); *Kristó*, 2002. 44., 65–66. p.*

30 *Marczali*, 1880. 62–63. p.

31 *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. köt. Bp., 1899². (a továbbiakban: *Pauler*, 1899) II. köt. 604–605. p.*

32 *Csóka*, 1967. 537–546. p.

33 *Domanovszky*, 1902.

34 A krónika rétegeire ld. *Horváth János, ifj.: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. 270–349. p.*

35 Az Osztrák Ritmusos Krónika kapcsán ld. *Körmendi Tamás: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. Bp., 2019. (a továbbiakban: *Körmendi*, 2019.) 71–73. p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések).*

amelynek értelmében a Vazul megvakíttatásáért felelős és az állítólagos öccse, Orseolo Péter hatalomra kerülését óhajtó Gizella portréját a gonoszságairól elhíresült Gertrúd ihlette volna.³⁶ A kérdés részleteire itt nem térek ki — elegendő azt hangsúlyoznom, hogy a Szent István hitvesével kapcsolatban eltérő narratívát is közlő és a kérdéses információt alighanem egy 1167 táján vagy valamivel azt követően összeállított magyarországi szerkesztésből³⁷ merítő Mügeln Henrik *Ungarische Chronik*ja³⁸ nyomán joggal tételezhetnénk fel, hogy a szóban forgó sötét tónusú portré valóban a német dalnok által használt elbeszélésnél későbbi, 13. századi eredetű —,³⁹ azt azonban hangoztatnunk kell, hogy az elképzelés korántsem problémamentes. Gizella krónikabeli históriája valójában kevéssé rokonítható annak a Gertrúdnak a történetével, akivel kapcsolatban nemrégiben arra mutatott rá a kutatás, hogy őt inkább személyes indítatásból, mint az általa táplált gyűlölség okán gyilkolhatták meg.⁴⁰

1.4. Amint azt az eddigi elmondottak is jelzik, a krónikakutatás csupán hipotéziseket fogalmazhat meg annak vonatkozásában, hogy az udvari szerkesz-

36 *Kristó*, 1974. 236–238. p.; *Kristó*, 2000. 221–226. p.; *Kristó*, 2002. 65–66. p.

37 Mügeln forrásával kapcsolatban ld. *Domanovszky*, 1902. 824–827. p.; *Kristó*, 1994. 96–97. p.; *Kristó*, 2002. 44. p.; *Dániel Bagi*: Bemerkungen zum Grazer Handschriftenfragment der Ungarnchronik Heinrichs von Mügeln. In: Hungary and Hungarians in Central and East European Narrative Sources (10th–17th Centuries). Eds.: Uő – Barabás, Gábor – Font, Márta – Sashalmi, Endre. Pécs, 2019. 159–172. p. A filológiai irodalom megállapítása szerint az *Ungarische Chronik* egy, a Budai Krónikával rokonítható szerkesztés anyagát egészítette ki egy hasonló *gestaszöveg* révén, mint amelyből a Bécsi Képes Krónika családjának interpolációit (a Budai Krónika családjának képviselőihez képest felmutatott többleteit) is származtatnunk kell. A többé-kevésbé összefüggő betoldások — amelyek a Képes Krónika interpolációival részben megegyeznek — a német nyelvű krónikában Szent László halálától az 1167. évig ívelnek (ezért eredezteti a kutatás a szóban forgó forrást a 12. század végétől vagy a 13. század elejétől), ám Mügeln az 1095 előtti időszak és a 13–14. századi magyar történelem vonatkozásában is közül egy-egy olyan adalékot, amely nem szerepel a Budai Krónikában: ezeket között találjuk a Gizella sorsával kapcsolatban az Altaichi Évkönyv közlésére rimelő híradást. Ld. *Heinricus de Mügeln* 190., 206., 217., 218–219. p.; *Domanovszky*, 1907. 31–33., 127–131. p.

38 „(...) *do nam er* [sc. Petrus – Cs. J.] *dy kungin Kesla all ir wirde und gewalt, die sie in dem reich hett, und entsaczt sie von allen ir wurdickeit*”. *Heinricus de Mügeln* 153. p. (22. c.).

39 Az álláspont részletes kifejtését ld. *Csákó Judit*: Kegyes királyné vagy „rosszkaraktérmérgével teli vipera”? Megjegyzések Bajorországi Gizella krónikásirodalmi portréjához. In: *Századok*, 152. (2018) 3. sz. 543–590. p.

40 *Körmendi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Tanulmánykötet. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre, 2014. 95–124. p.: 117–120. p. (Ferenczy Múzeum kiadványai. Monográfiák 2.).*

tés miféle átdolgozásaival számolhatunk az V. István-kori *gestát* megelőzően (amelynek léte kapcsán konszenzus látszik uralkodni a szakmában).⁴¹ Hiba volna azonban lineáris fejlődéssel — vagyis lényegében egyetlen, a különböző korok átszerkesztői tollán folyamatosan formálódó és bővülő udvari *gestaszöveggel* — számolnunk. A tatárjárás előtti Magyarországon több krónikavariáns, hosszabb és rövidebb szerkesztés is forgalomban lehetett: már csupán emiatt is nehéz volna meghatározni, hogy a domonkos testvérek, akik IV. Béla megbízásából a Keleten maradt magyarok felkutatására indultak, miféle munkából tájékozódtak, ha az őstörténetre vonatkozó értesüléseiket nem magától Anonymustól vették.

2. Kristó 1978-ban, amikor a *pascua Romanorum*-hagyomány eredetével kapcsolatban állást foglalt, még azzal a lehetőséggel számolt, hogy a regényes *gesta* a későbbi krónikaszerkesztésekre semmiféle hatást nem gyakorolt.⁴² Tézise azonban korántsem számított egyöntetűen elfogadottnak a szakirodalomban. Györffy harminc évvel korábban arra a megállapításra jutott, hogy a huntörténet szerzője (akit ő Ákos mesterrel azonosított) nagyon is támaszkodhatott a honfoglalást megéneklő elődje elbeszélésére.⁴³ A tézishhez utóbb Horváth János is csatlakozott,⁴⁴ majd Szűcs Jenő is amellet foglalt állást, hogy Kézai kiaknázhatta a névtelen szerző alkotását.⁴⁵ Eredeti álláspontjának megfogalmazása után két évtizeddel már maga Kristó is Györffy hipotézisét fogadta el. Akadémiai székfoglaló előadásában saját érvekkel is igyekezett alátámasztani az elméletet, miszerint Anonymus *gestája* használatban lehetett a 13. század második felének Magyarországon.⁴⁶ Az elmondottak fényében a regényes *gesta* és a hun–magyar történet a kutatás előtt jól ismert párhuzamai mögött nem kell feltétlenül közös forrást sejttenünk. Ennek nyomán a jelen írásban tárgyalt motívumról sem jelenthetjük ki tehát, hogy annak szükségképpen Anonymus előtt kellett jelentkeznie a ma-

41 A magyarországi krónikairódalom kezdeteire és a lehetséges átdolgozásokra vonatkozó elméleteket összefoglalja *Thoroczky Gábor*: A magyarországi legendairódalom és történetírás a 14. század közepéig. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Bp., 2016. 184–208. p. (a továbbiakban: *Thoroczky*, 2016.): 194–199. p.

42 *Kristó*, 1978. 652–657. p. A tézishhez ld. még *Kristó*, 1972. 170–171. p.

43 *Györffy*, 1993. 6–10., 137–146., 186–187. p.

44 *Horváth János, ifj.*: A hun-történet és szerzője. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 67. (1963) 4. sz. 446–476. p. (*Horváth*, 1963.): 454. p.

45 *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*-ában. In: *Századok*, 107. (1973) 3. sz. 569–643., 4. sz. 823–878. p. (a továbbiakban: *Szűcs*, 1973.), kül. 598–599. p. 106. jegyz., 868. p.

46 *Kristó Gyula*: Előd. A magyar őstörténet- és krónikakutatás egy fejezete. Bp., 2000. 2. p. 5. jegyz., 15–16. p. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián).

gyarországi írásbeliségben. Logikus lehetőségként kínálkozna az a megoldás is, miszerint a fordulat a Névtelen tollán került elsőként lejegyzésre a hazai elbeszélő irodalomban.

Mielőtt azonban ezzel a gondolattal foglalkoznánk, érdemes ahhoz a tézishez is visszakanyarodnunk, amely a *pascua Romanorum* hagyományát egészen korai szerkesztésből származtatja. Utóbbi álláspontot képviselte Györffy, aki a magyar őstörténettel kapcsolatban kiformalódott krónikáshagyományt vizsgáló munkájában — amely először 1948-ban, majd 1993-ban átdolgozott változatban is megjelent — arra a következtetésre jutott, hogy Anonymus *gestájának* a jelen tanulmány elején idézett információi egytől egyig az általa előbb I. András korára, utóbb a 11–12. század fordulójára datált *ösgestára* vezethetők vissza. Bár valóban rámutatott, hogy a hun–magyar történet és Anonymus szövegazonosságai abban is magyarázatokat nyerhetik, hogy Kézai átvette Béla király névtelen jegyzőjének információit, a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó hagyományt — mivel az egyéb forrásokban is tetten érhető — nem tartotta a Franciaországban iskolázott nótárius⁴⁷ invenciójának. Úgy vélekedett, hogy lényegében a domonkos Riccardus testvér rövid őstörténeti tudósításában érhetjük tetten annak a nem túl bőséges leírásnak a magját, amelyet a korai *gesta* a magyar őstörténettel kapcsolatban kínált. Györffy az Anonymus-féle *Gesta Hungarorum* 9. és 11. *capu*jaiban olvasható információk közül nem csupán a domonkos jelentésben ugyancsak előforduló *pascua Romanorum* kifejezést származtatta egyébként az ősi *gestából*, hanem a szókapcsolat szövegkörnyezetének egyéb elemeit — Attila említését vagy a Kárpát-medence népeinek szerepeltetését — is a régi tradícióra vezette vissza.⁴⁸ Ezen a ponton jelezhetjük, hogy utóbbi elmélet mindkét pontja problémásnak bizonyul. Egyfelől a magyarországi hunhagyománnyal kapcsolatos kutatások fényében erősen kétségesnek kell tartanunk, hogy bármiféle, a hun királyra és az ő egykori Kárpát-medencei uralmára vonatkozó hagyomány — akár Attila az Árpádokkal való kapcsolatának szerepeltetése nélkül — megjelenhetett volna legkorábbi szerkesztéseinkben (vagy akár az Anonymus előtti írott hagyományban).⁴⁹ Másfelől el kell vetnünk Györffy azon feltételezését, amely szerint a Névtelennél megjelenő népek egytől egyig a régi *gesta* azon fejezetéből származhattak, amely Szent István a délszlávok elleni harcait írhatta le. Következte-

---

47 Műveltségére és franciaországi iskoláira ld. Győry János: *Gesta Regum – Gesta Nobilium*. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Turóczi-Trostler József előszavával. Bp., 1948. 38–65. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai).

48 Györffy, 1993. 22–23., 149. p.

49 Újabban ld. *Veszprém*, 2019. 307–319. p., kül. 319. p.

tését arra a hipotézisre alapozta, amelynek értelmében az I. Szulejmán szultánnak (1520–1566) ajánlott török nyelvű magyar krónika, a Tárih-i Üngürüsz — amely nem csupán az államalapító Keán elleni harcát, de egy bizonyos Marcisijánus illíriai fejedelem elleni küzdelmét is említi⁵⁰ — a régi *gesta* hagyományát tükrözheti. Marcisijánus alakját használhatta Kézai — így érvel Györffy — a hunok ellenfeleként ábrázolt Macrinus alakjának megteremtéséhez: mivel a 13. századi hun történetben a vlachok tulajdonképpen a Pannoniát, Pamfliát, Frigiát, Macedoniát és Dalmáciát uraló tetrarcha⁵¹ pásztorai, a nép a Szent István harcait elbeszélő régi krónikában is szerepelhetett azok mellett a bolgárok és a szlávok mellett,⁵² akik a krónikakompozíció előttünk ismert szövegében is Keán alattvalóiként vannak feltüntetve.⁵³ Csakhogy az újabb kutatás egyértelműen elveti annak lehetőségét, hogy az oszmán–török elbeszélés háttérében korai hagyományt kellene sejtünk, ⁵⁴ így a 16. századi forrás nyomán semmiképpen sem kell arra gyanakodnunk, hogy vlachok (vagy akár a rómaiak pásztorai) egy ősi magyar krónikában is szerepelhettek.

Györffy és Kristó nézetei valójában nem sokban különböznek egymástól. Az Anonymusnál, Riccardusnál és Kézainál tetten érhető, a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó hagyomány mögött mindketten egy hipotetikus *gestaszöveget* — egy elveszett szerkesztést — véltek felfedezni. Egyikük sem foglalkozott ugyanakkor annak lehetőségével, hogy a hagyomány esetleg magától Anonymustól eredhet. A magyar honfoglalással kapcsolatos töredékes információk köré regényes elbeszélést szövő, a mondaalkotásban találékonynak bizonyuló Névtelenről éppenséggel nem kellene elképzelhetetlennek tartanunk, hogy a *pascua Romanorum* szókapcsolat az ő invenciója (akár abban a formában, hogy a hagyományt teljes egészében maga találja ki — ami kevésbé valószínű –, akár pedig oly módon, hogy a nyugati tradíció alapján alkotja meg a kifejezést).

50 A magyarok története. Tarih-i Üngürüsz. Madzsar Tarihi. Ford., jegyz., utószó: Blaskovics József. A fordítást ellenőrizte, az előszót írta: Vass Előd. Bp., 1982. 181–182. (Magyar Hírmondó).

51 Simon de Keza 148. p.

52 Györffy, 1965. 418–419. p.

53 Krónikakompozíció 315. p. (66. c.).

54 Tanulmánya másodközlésekor maga Györffy is problémásnak ítélte az elméletet, miszerint a Tárih-i Üngürüsz kapcsolatot mutatna az *ösgestával*, ld. Györffy, 1988. 78. p. (lapalji megjegyzés). Az elsősorban a Thuróczy-krónikára támaszkodó török elbeszélés forrásaihoz ld. *Sudár Balázs*: A Tárih-i Üngürüsz forrásértékéről. In: Kőrösi Csoma Sándor — Mi a magyar? Szerk.: Ferencz Attiláné Szöcs Éva – Gazda József – Szabó Etelka. Bp., 2014. 284–303. p.; *Veszprém*, 2019. 232–237. p.

Hasonló eredményre jutott legújában Buják Gábor, aki a jelen dolgozat készítése közben megjelent tanulmányában arra mutatott rá, hogy Riccardus keresztény magyarjai alatt aligha az államalapítással a kereszténységet felvett népet, hanem — a keleti őshaza területén maradt magyarokkal szembeállítva — a nyugatra vándorolt és a Kárpát-medencében megtelepedett magyarokat kell értenünk. Adódik ebből a következtetés, hogy korántsem kell elvetnünk a *gesta Ungarorum Christianorum*ként megjelölt szöveg azonosítását a pogány múltat előadó Anonymus művével. Az írás joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy míg a domonkos jelentésben fellelhető elemek [*a*) keleti magyar őshaza, *b*) hét honfoglaló vezér, *c*) a túlnépesedés miatti költözés, *d*) a magyarok vándorlása vándorlás, *e*) a Kárpát-medence a pannóniaiak egykori legelője, *f*) a meghódított népek szolgálására vetése, *g*) Szent István keresztény hitre téríti a magyarokat] mindegyike megtalálható Anonymusnál, addig a krónikakompozíció a honfoglalásról szóló fejezeteiben csupán részben lelhetőek fel a motívumok. Ennek nyomán Buják arra következtet, hogy a *Magna Hungaria* keresésére induló domonkosok nem az udvari *gesta* egy rendelkezésükre álló redakciójából, hanem a névtelen jegyző elbeszéléséből tájékozódhattak, ahonnan tehát a *pascua Romanorum* fordulatot is eredeztetünk kell: a hagyományt rendre a regényes *gestából* vehették át a kifejezést tartalmazó egyéb elbeszélések.⁵⁵ A több ponton is meggyőző elmélethez néhány megjegyzést szükséges azonban fűznöm:

1. Ha el is fogadjuk, hogy Riccardus Anonymus művét használta, aligha vélhetjük, hogy az imént feltüntetett elemek mindegyike a Névtelen találmánya: azt, hogy a keleten maradt magyarokra vagy a hét vezérré⁵⁶ vonatkozó tradíció ne ősi eredetű volna, bajosan tudjuk elképzelni (kérdéses persze, hogy a motívumok a szóbeliségből, a regösök Anonymus emlegette énekeiből mikor léphettek be az írott hagyományba).⁵⁷ Teljes biztossággal az elmélet nyomán sem állíthatjuk tehát, hogy a *pascua Romanorum*-tradíció ne létezhetett volna már a Névtelen munkájának lejegyzése előtt.

55 Buják Gábor: Keresztény magyarok gesztája. In: Interdiszciplinaritás a Kárpát-medencében. I. köt. Külhoni magyar doktorandusz-hallgatók konferencia-előadásából. Bp., 2019. 407–424. p. (a továbbiakban: Buják, 2019.), kül. 419–420. p. (Concordia Regionum 1.).

56 A hagyomány kapcsán ld. *Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái*. I–II. köt. Bp., 1904–1905. (a továbbiakban: *Sebestyén, 1904–1905.*) II. köt. 3–57. p.; *Györffy*, 1993. 97–108. p., 191–192. p.

57 A honfoglalással kapcsolatos hagyomány alakulására ld. *Györffy György: Árpád-kori magyar krónikák*. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. Bp., 1996. 181–191 p. (A honfoglalásról sok szemmel 2.); *Veszprémy László: A honfoglalás a középkori magyar historiográfiában*. In: Honfoglaló őseink. Szerk.: Uő. Bp., 1996. 195–206. p.

2. Azt, hogy már Anonymus előtt is akadt *gestaszöveg*, amely részletesebben szólt a honfoglalás és a kalandozások koráról, igazolhatja, ha elfogadjuk a legutóbb Veszprémy László által is árnyalt szakirodalmi tézist, miszerint Regino a 10. század elején készült és a magyarokkal kapcsolatban is adatokat tartalmazó krónikáját (valamint annak folytatását)⁵⁸ nem a Névtelen aknáztá ki elsőként. Nem zárhatjuk ki, hogy ez a feltételezett, a legkorábban a 12. század második felében készült elbeszélés⁵⁹ már együttesen szerepeltette azokat az elemeket, amelyek Riccardus tömör előadásában fellelhetők: ebben az esetben Anonymus és a domonkos jelentés esetleg ugyanabból a közös forrásból is táplálkozhattak.

3. A Riccardusnál fellelhető motívumok sorában akad egy, amely minden kétséget kizáróan Reginóra vezethető vissza: a 10. századi történetírónál olvashatunk arról, hogy a magyarok a terület túlnépesedése miatt kényszerültek arra, hogy elhagyják őshazájukat.⁶⁰ A momentum jelentkezése egyértelműen igazolni látszik, hogy a jelentés által használt forrás semmiképpen sem lehet korai szöveg: a domonkosok előtt vagy a tudósítást a prümi apáttól valóban áttemelő Anonymus-féle elbeszélés, vagy egy, a reginói hagyományt már felhasználó egyéb szerkesztés feküldhetett.

-
- 58 Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. Ed.: Kurze, Fridericus. Hannoverae, 1890. (a továbbiakban: Regino abbas Prumiensis); Penn, Stephen: Regino of Prüm. In: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Ed.: Dunphy, Graeme. I–II. köt. Leiden–Boston, 2010. (a továbbiakban: EMCh) II. köt. 1265–1266. p.; *Regino Prumiensis abbas: Chronica*. In: Repertorium „Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters”. Ed.: Bayerische Akademie der Wissenschaften. (a továbbiakban: Repertorium „Geschichtsquellen”) (http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_04024.html, letöltés 2019. aug. 30.). Magyar vonatkozású részleteit ld. Regino. Ford.: Kordé Zoltán. In: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 194–200. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.). A forrás a honfoglalással és a kalandozásokkal kapcsolatos adatait bemutatja *Bácsatyai Dániel: A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői*. Bp., 2017. 46–49., 76–80. p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára).
- 59 *Veszprémy László: A magyar kalandozások Regino krónikájában és a magyar elbeszélő forrásokban*. Hadtörténelmi Közlemények, 130. (2017) 3. sz. 781–799. p.; *Veszprémy*, 2019. 219–231. p. Regino évkönyvének magyarországi felhasználására ld. továbbá *Domanovszky*, 1906. 86–94. p. A nézetet, miszerint a Reginót használó magyarországi krónikás nem működhetett előbb a 12. század második felénél, Veszprémy elsősorban arra a szakirodalmi tételre alapozza, miszerint a prümi apát munkájának ismerete a 12. század elejétől lenne kimutatható Közép-Európában. A szövegagyományt részletesen tárgyalja *Schleiden, Wolf-Rüdiger: Die Überlieferungsgeschichte der Chronik des Regino von Prüm*. Trier, 1977. (Quellen und Abhandlungen zur Mittelrheinischen Kirchengeschichte).
- 60 Regino abbas Prumiensis 132. p. (889. év). Vö. Anonymus 37. p. (1. c.) (a kritikai kiadás a szövegösszefüggést is feltünteti).

4. Meglehetősen furcsának kellene tartanunk, ha a domonkosok egy, már a saját korában is irodalmi alkotásként értékelt *gesta* nyomán indultak volna *Magna Hungaria* felkutatására: amennyiben más beszámoló is létezett a honfoglalással kapcsolatban, valószínűbbnek tűnhet, hogy ebből kíséreltek meg tájékozódást nyerni.

Áttekintésünk végére érve elmondhatjuk, hogy a magyar történeti tradíció néhány, a problémakörhöz vonható részlete nem teszi lehetővé, hogy egyértelmű bizonyossággal állást foglalhassunk annak vonatkozásában, hogy a rómaiak pannóniai legelőjére (pásztoraira) vonatkozó megjegyzés mikor tűnt fel krónikairodalmunkban. Az elmondottak nyomán ugyanúgy nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a kifejezés a *gesta* egy korai redakciójában vagy egy Anonymussal (közel) kortárs udvari szerkesztésben jelent meg első alkalommal — amennyiben utóbbi fogalmazat létezésével valóban számolnunk kell —, mint annak eshetőségét, hogy a hagyományt (külföldi tradíció hatására) Béla király névtelen jegyzője alkotta meg, s innen szívárgott be azután Riccardus és Kézai elbeszéléseibe. A következőkben a magyar elbeszélő hagyománnyal rokonított szövegek vizsgálata során is fel kell tennünk a kérdést, hogy a tárgyalt források árulkodhatnak-e esetleg a tradíció magyarországi felbukkanásának lehetséges időpontjáról.

2. A *pascua (pastores) Romanorum* szókapcsolatot (vagy azzal rokonítható fordulatot) tartalmazó források filológiai kapcsolatrendszere

A kutatás hangsúlyozta, hogy a *pascua (pastores) Romanorum* szókapcsolat (vagy valamely, a birtokos szerkezettel rokonítható fordulat) rendre olyan, a külföldi elbeszélő hagyományhoz sorolható szövegekben tűnik fel, amelyek filológiai összefüggést mutatnak az előző fejezetben tárgyalt magyarországi történetírással. A szakirodalom következtetése szerint az alábbiakban tárgyalandó kútfők — a névtelen jegyző honfoglalás-történetének vizsgált részletéhez vagy a Riccardus-jelentéshez hasonlóan — az Anonymust megelőző magyar elbeszélő tradícióra: egy korai szerkesztésre vagy a hipotetikus 12. század végi – 13. század eleji *gesta* fogalmazatra vezethetők vissza.⁶¹ A fentebb ismertetett bizonytalanságokon túl az állásfoglalás további problémákat is felvet. Azoknak a szövegeknek az esetében, amelyek a dolgozat elején közölt táblázatban a magyar narratív hagyománnyal rokonított források kategóriájában szerepelnek, éppen a

---

61 Hóman, 1925. 33–34., 36–37. p.; Kristó, 1983. 653. p.; Györffy, 1993. 22–23. p.

jelen írásban vizsgált kifejezés előfordulása volt az egyik elsődleges érv a szakma számára amellet, hogy a kérdéses kútfők (közvetve vagy közvetlenül) egy hazai *gestaredakció*val hozhatók kapcsolatba.

Biztosan állíthatjuk-e azonban, hogy a források a magyar krónikástradícióból táplálkoztak? A következőkben az elbeszélések egyéb információit, a szövegkörnyezetet is figyelembe véve újra megvizsgáljuk, hogy meghatározható-e pontosabban az a hagyomány, amelynek felhasználását az egyes beszámolók sejtetik. Egyértelműen írott magyarországi forrást kell-e sejtenuünk a Magyar–lengyel Krónika, a Sittichi Rímes Krónika, Spalatói Tamás vagy a *Descriptio Europae Orientalis* magyar adatainak hátterében, vagy elképzelhető az a lehetőség is, hogy a híradások szerzői a külföldi tradícióra támaszkodtak, amikor Pannóniát a rómaiak legelőjének mondták? A kútfőket azok keletkezésének sorrendjében tárgyalva tekintem át, hogy honnan kölcsönözhatték a híradások lejegyzői a Kárpát-medence egykori pásztoraival kapcsolatos motívumot. Ezen a ponton lép be érvelésünkbe az a *Descriptiones terrarum*, amelynek tanúságát Györffy vagy Kristó még nem használhatták fel.

a) A Magyar–lengyel Krónika

Az első forrás, amelyet a kérdéskörrel kapcsolatban vallatóra kell fognunk, a Magyar–lengyel Krónika (*Chronica Hungaro–Polonica*, egyéb elnevezése: Vegyes Krónika / *Chronicon mixtum*). A Szent László koráig ívelő regényes elbeszélés, amely az Árpádok történetét — valós vagy a szerző fantáziája ihlette — lengyel összefüggéseiben tárja elénk,⁶² alighanem Kálmán szlavón herceg (1226–1241), illetve hitvese, Salomea környezetéhez kapcsolható, és a kutatásban a leginkább hangsúlyozott nézet szerint az 1220-as évek végén — az 1230-as évek elején keletkezhetett. Bár utóbbi évkör elfogadása a forrást Kálmán szlavóniai udvarához — tehát a Magyar Királyság területéhez — kötné, korántsem tarthatjuk elképzelhetetlennek, hogy a magyarországi kéziratokban ránk sem maradt történet csupán a megőrzött krakkói hercegő hazatérését követően állította össze egy minden bizonnyal tudatosan irodalmi alkotást készítő lengyel szerző.⁶³ A szokatlan hon-

62 A krónikáról ld. *Szovák – Veszprém*, 1999. 766–768. p. (a vonatkozó rész Veszprém L. munkája); *Grzesik, Ryszard*: *Chronicon Hungarico–Polonicum* (Hungarian–Polish Chronicle). In: EMCh. I. köt. 348–349. p.

63 Szlavóniába helyezi a krónika lejegyzését *Grzesik, Ryszard*: *Kronika węgiersko–polska. Z dziejów polsko–węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu – The Hungarian–Polish*

foglalás-történetet — egy, a horvát–szlavón területek irányából Attila király vezetésével lezajlott Kárpát-medencei hódítást — tartalmazó krónika (a témánkhoz vonható részlet a mű két szövegvariánsa közül csupán a bővebb változatban szerepel) a következőképpen emlékezik meg arról a vidékről, amelyre a magyarok a Dunán átkelve megérkeztek: „*Átkelvén pedig [ti. Attila] a Dunán, sík és mezős földet talált, amely zöldell a dúsán sarjadó füvektől, teli volt pásztorokkal és barmokkal, vagyis szarvasmarhákkal és szilaj csikókkal. Mert azon a földön csupán pásztorok és szántóvetők éltek.*”⁶⁴ A korai magyar történetet zavaros, tévedésektől terhelt előadásban élénk táró regény az alábbiakban tárgyalandó egyéb forrásoknál lazább kapcsolatot mutat a jelen dolgozatban vizsgált hagyománnyal: a római terminust nem tartalmazó részlet csupán haloványan emlékeztet a korábban idézett anonymusi szöveghelyre. Mielőtt megkísérelnénk megválaszolni a kérdést, hogy a passzus mennyiben hozható összefüggésbe a *pasqua Romanorum*-tradícióval, érdemes áttekintenünk, hogy mit is tarthatunk a kútfő és a magyar elbeszélő hagyomány viszonyáról.

Forrásunkban a magyar tradíció szláv (horvát, lengyel) motívumokkal kontaminálódik, és az elbeszélés első három fejezetét adó honfoglalás-történet révén — amely a hun királyt a magyarok őseként szerepelteti — az Attila-hagyomány a nyugati irodalomból kölcsönzött elemei (a hunoktól legyilkolt Szent Orsolya és a

---

Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages. Poznań, 1999. (a továbbiakban: *Grzesik*, 1999.) 208–212. p. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk Wydział Historii i Nauk Społecznych Prace Kimosjy Historycznej 56.). Szepességi keletkezésről számol *Homza, Martin*: Uhorsko–poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava 2009. (Libri historia Slovaciae. Fontes 1.) 22–27. p. Ugyanakkor a lengyelországi szerző lehetőségét sem utasíthatjuk el. Ld. *Domanovszky Sándor*: A pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. In: *Századok*, 39. (1905) 5. sz. 397–419. p., 6. sz. 518–547. p., itt: 544–546. p.; *Nagy Géza*: Szent István vérsége és a magyar kutforrások. (Harmadik közlemény). In: *Turul*, 25. (1907) 4. sz. 175–182. p. A forrással kapcsolatos problémákat korábban részletesebben is vizsgáltam, ld. *Csákó Judit*: A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. In: *Századok*, 148. (2014) 2. sz. 289–334. p. (a továbbiakban: *Csákó*, 2014.). A dolgozat megjelenése óta a regényes mű három, addig a kutatás előtt ismeretlen kézírata is előkerült, ld. *Albrecht, Stefan*: Three New Manuscripts of the so Called Chronicon hungarico–polonicum. In: *Hungaro–Polonica. Young Scholars on Medieval Polish–Hungarian Relations*. Eds.: Bagi, Dániel – Barabás, Gábor – Máté, Zsolt. Pécs, 2016. 119–141. p.

64 Lengyel–magyar vegyes krónika (XIII. század 2. fele). Ford.: Tóth Péter. In: *Krónikáink magyarul*. Vál., ford.: Kulcsár Péter. III/1–3. köt. Bp., 2006–2008. III/3. köt. 7–21. p., itt 10. p. „(...) *pertransiens [sc. rex Atyla] autem danubium inuenit in terram planam et campestrem herbisque superfluis uirentem pastoribus et pecudibus seu iumentis et poledris indomitis plenam. Nam in terra hac solummodo pastores et aratores morabantur*”. *Chron. Hungaro–Polonica* 18–19. p.

tizenegyezer szűz kölni mártíromságának históriája)⁶⁵ is tetten érhetők a *gestában* (utóbbiakkal kapcsolatban — elméletileg — az a lehetőség sem zárható ki, hogy az európai tradícióból ugyancsak táplálkozó magyar hagyomány közvetítésével kerültek a forrásba).⁶⁶ Ami a Magyar–lengyel Krónika magyar forrásait illeti, Hóman Bálint a múlt század első felében kifejtett téziseit lényegében elfogadva a kútfő lengyel monográfusa, Ryszard Grzesik azt feltételezte, hogy a regényes elbeszélés egy napjainkra elveszett korai (11. vagy 12. századi) *gestaszerkesztés* felhasználásáról tanúskodik.⁶⁷ A Hartvik püspök tollán keletkezett harmadik István-legendából származó egyértelmű kölcsönzésektől eltekintve megállapíthatjuk azonban, hogy a mondái elemekben bővelkedő mű elsősorban motívumbeli egyezéseket mutat a magyarországi krónikahagyománnyal. Azt kell sejtenuünk, hogy míg a szentéletrajz textusa valóban a rendelkezésére állhatott az Árpádok genealógiáját is zavarosan visszaadó historikusnak, addig azokon a helyeken, ahol a legendából nem tájékozódhatott, (írott forrásra épülő) szóbeli közlések alapján, emlékezetére hagyatkozva állíthatta össze elbeszélését. Arra, hogy kútfőnk az Árpádok uralkodását bemutató részletei mögött Grzesik véleményével ellentétben talán nem annyira korai tradíciót kell sejtenuünk, utalhat a Szent István feleségét negatív színezetben feltüntetető momentum. A zavaros forrásban néven sem nevezett királyné — a történet szerint az uralkodó második (!) felesége — ábrázolása az „öccse” trónra jutását Vazul megvakíttatása révén elősegíteni kívánó Gizella krónikakompozícióbeli portréjával mutat feltűnő párhuzamot. Szóltam fentebb az azzal kapcsolatos bizonytalanságokról, hogy egy kései interpolátor — Kristó elméletének megfelelően — valóban Gertrúd cselekedeteit vitette volna vissza a múltba, és a II. András hitvese iránti ellenszenvtől ihletve iktatta volna az udvari *gestá*ba a fondorlatos német királynéval kapcsolatos elbeszélést. A felmerülő problémák ellenére is valószínűbbnek ítélem ugyanakkor, hogy a Szent István

65 Az Orsolya-hagiográfia és a krónika összefüggéseit tárgyalja *Grzesik*, 1999. 76–82. p. Az Orsolya-legendához ld. továbbá *Montgomery, Scott B.*: St. Ursula and the Eleven Thousand Virgins of Cologne. Relics, Reliquaries and The Visual Culture of Group Sanctity in Late Medieval Europe. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien, 2010. 9–18. p.; *Bozóky Edina*: Attila. A hun király és legendái. Ford.: Barabás József. Bp., 2015. (a továbbiakban: *Bozóky*, 2015.) 103–108. p. A szent magyarországi kultuszához ld. továbbá *Tüskés, Anna*: The Cult of Saint Ursula in Hungary: Legend, Altars and Reliquaries. In: The Cult of St Ursula and the 11,000 Virgins. Ed.: Jane Cartwright. Cardiff, 2016. 187–204. p.

66 Az európai tradíció a forrásban fellelhető elemeihez ld. *Grzesik, Ryszard*: European Motifs in the Polish Medieval Chronicles. In: *Medium Aevum Quotidianum*, 33. (1995) 41–53. p. (a továbbiakban: *Grzesik*, 1995.).

67 *Hóman*, 1925. 37–41. p.; *Grzesik*, 1999. 51–76. p.

unokaöccsének megvakíttatásáért felelő Gizella históriája kései eredetű. Arra kell gyanakodnunk tehát, hogy a Magyar–lengyel Krónika egyes mozzanatai — közvetett módon — egy olyan, vélhetőleg a 13. század első felében összeállított szerkesztésnek az ismeretét tükrözhetik, amelyben az ármánykodó királyné alakja már megjelent. A forrásunkban olvasható terjedelmes Attila- és honfoglalás-történet — az egység legalábbis részben minden bizonnyal magyar tájékoztatáson alapul — ugyancsak azt a gyanút valószínűsítheti, hogy a hun királynak mint a magyarok őseinek kiemelt szerepet tulajdonító szerző nem annyira régi szövegekből, mint inkább saját korának hagyományából táplálkozhatott, amikor történetét összeállította.⁶⁸

Visszakanyarodva az Alföld pásztorait említő mozzanatra, a részlettel kapcsolatban a következőket mondhatjuk el: Bár a szakirodalom nemegyszer idézi a forráshelyet a rómaiak pannóniai legelőjének problémájával kapcsolatban, kérdésesnek ítélem, hogy a passzust — amely a *Romanorum* birtokos jelzöt nem is tartalmazza — valóban összefüggésbe kell-e hoznunk az Anonymusnál olvasható tradícióval. Elképzelhetőnek tartom azt is, hogy a Magyar–lengyel Krónika lejegyzője a jelen dolgozatban vizsgált szókapcsolatot egyáltalán nem ismerte, és csupán a Kárpát-medence földjének közismert bőségét,⁶⁹ nyájainak gazdagságát kívánta megjeleníteni: ily módon a jelen dolgozatban vizsgált hagyománytól független kerülhettek forrásunkba azok a pásztorok, akiket a krónika leírása szerint Attila azon vidéken talált, ahová seregei élén megérkezett. Annak lehetősége sem zárható ki ugyanakkor, hogy a 13. századi elbeszélés összeállítójához nagyon is eljutott a *pascua Romanorum*-tradíció, ám az emlékezetből dolgozó, a munkájába a hallott információkat torzult formában beépítő szerző megfélemedezett a rómaiakról. Ez utóbbi esetben két lehetőségünk adódik, ha a passzus eredetét magyarázni kívánjuk. 1. A hiányos formában rögzített információ sejtethet — a fentebb elmondottaknak megfelelően — egy, a korabeli írott hagyományon alapuló szóbeli tájékoztatást. Felfedezni vélhetjük a szöveg mögött egyfelől az udvari krónikának azt a redakcióját, amely a rómaiak legelőjére történő utalást tartalmazta (a „keresztény magyarok *gestá*”-ját), de azt sem zárhatjuk ki, hogy

---

68 A részletesen kifejtett véleményt ld. *Csákó*, 2014. 316–331. p. A krónika Attila-történetéhez ld. még *Új*: Bővíthetett-e a hunhagyomány a 13. századi Magyarországon? In: Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szerk.: Tóber Márta – Maléth Ágnes. Szeged, 2015. 277–297. p. (a továbbiakban: *Csákó*, 2015.); *Veszprémy*, 2019. 318. p.

69 A Kárpát-medence bőségét a kereszties hadjáratok krónikásai is megjegyezték, ld. *Csukovits Enikő*: Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban. Bp., 2015. (a továbbiakban: *Csukovits*, 2015.) 74. p. (Monumenta Hungariae historica. Dissertationes).

a szöveghely közvetlenül a honfoglalást elbeszélő Anonymusra vezethető vissza. 2. A forrásba ugyanakkor, amelynek Attila-történetébe a hun király házassági ajánlatát elutasító Szent Orsolya és a Kölnnél mártírhaltalt halt szüzek legendája is beépült, az európai tradícióból is beszivároghattak elemek. Ennek megfelelően a *pascua Romanorum* motívuma — bár ezt a megoldást kevésbé ítélem valószínűnek — elméletileg akár a külhoni hagyományból is bekerülhetett forrásunkba.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy az egyéb pontjain is számos bizonytalanságot felvető Magyar–lengyel Krónika utalása a Duna–Tisza közén a nyájaikat legeltető pásztorokra nem feltétlenül hozható összefüggésbe a *pascua Romanorum* hagyományával. Ha el is fogadjuk a kapcsolatot az általunk vizsgált tradícióval, nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy az epizód a számos hagyományt (európai, szláv, magyar) ötvöző krónikás magyar informátorának tájékoztatásán alapult. Amennyiben mégis hazai híradásra volna visszavezethető a részlet, úgy nagyobb valószínűséggel tulajdoníthatjuk azt a II. András-kori elbeszélő irodalom hatásának, mint valamely korai forrásból való — közvetett — átvételnek.

b) *A Sittichi Rímes Krónika*

A Sittichi Rímes Krónika (*Chronicon rhythmicum Sitticense*) nevét a krajnai Sittich (ma Stična, Szlovénia) 1136-ban alapított ciszterci apátságáról kapta, amelynek könyvtárából a versbe szedett magyar história egyetlen, jelenleg a ljubljanai Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban őrzött kézírata származik. A rövid elbeszélésnek meglehetősen kevés figyelmet szentelt a forráskutatás. Az addig ismeretlen szöveget 1937-ben Milko Kos adta közre a *Scriptores rerum Hungaricarum* második kötetében, és a mű kapcsán a szakma azóta is lényegében az előszóban (és a Deér József magyarázó jegyzeteiben) foglalt megállapításokat idézi.⁷⁰ A nyolcsoros versszakokból álló költemény, amely utólag — 13. századi *scriptor* keze nyomán — került be egy Sevillai Izidor Etimológiáit (valamint néhány rövid bejegyzést és

70 *Chronicon rhythmicum Sitticense*. Ed.: Kos, M[ilko] – Deér, I[osephus]. In: SRH II. köt. 599–609. p. (a továbbiakban: Chron. rhyth. Sitticense), kül. 601. p.; *Szovák – Veszprémy*, 1999. 791–792. p. (a vonatkozó rész Veszprémy László munkája); *Kulcsár Péter*: Sittichi verses krónika. *Chronicon rhythmicum Sitticense*, 1245. aug. után. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. X. köt. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Bp., 2010. 334. p.; *Spychala, Lesław*: *Chronicon rhythmicum Sitticense* (Verse chronicle of Stična). In: EMCh I. köt. 408–409. p.

két himnuszt) tartalmazó 12. századi *manuscriptumba*, töredékesen maradt ránk: a huszonhetedik strófa második sorával a vers a kéziratban megszakad.⁷¹

Kos a krajnai kolostorból származó Rímes Krónikát — amelynek szerzője el-
 árulja magáról, hogy 1240 tavaszán jelen volt a liège-i származású Róbert⁷² halála
 után esztergomi érsekké megválasztott Mátyás beiktatásán,⁷³ majd a főpap kísere-
 tében az akkor Sopronban tartózkodó IV. Béla udvarába is ellátogatott⁷⁴ — külho-
 ni verselő alkotásának tartotta, és a munkát az alsó-ausztriai Heiligenkreuz cisz-
 terci közösségével, elsősorban a történetírói munkásságáról is ismert Gutolffal⁷⁵
 hozta összefüggésbe.⁷⁶ A forrás és a szerzetesház kapcsolata azért merülhetett fel,
 mert a szóban forgó év májusából ránk maradt az uralkodó egy oklevele, amely-
 ben Béla megerősítette Győr nembeli Pat egykori nádor⁷⁷ és unokaöccse fainak
 Heiligenkreuz számára tett adományát a Moson megyei Sásony birtokról.⁷⁸ en-
 nek alapján joggal tehetjük fel, hogy ebben az időben ténylegesen Sopronban

---

71 Chron. rythm. Sitticence 599. p. (Milko Kos előszava), 609. p.

72 *Beke Margit*: Róbert (1226. március 13. – 1239. november 2. előtt). In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk.: Uő. Bp., 2003. (a továbbiakban: Esztergomi érsekek, 2003) 98–103. p.

73 *Varga Lajos*: Rátót nembeli Mátyás. In: Esztergomi érsekek, 2003. 104–106.

74 Chron. rythm. Sitticence 605. p.

75 A szerzetes heiligenkreuzi működését 1265–1285 között több oklevél tanúsítja. 1285 után a burgenlandi Marienberg apátja lett, ám 1289-ben le kellett mondania tisztéről: visszatért Heiligenkreuzba, és itt érte a halál 1293 után. Nem csupán grammatikai (*Summa grammatica*, *Opus de cognoscendis accentibus*) és stilisztikai (*Summa dictaminis*) munkákat hagyott hátra: tevékenykedett hagiográfusként (Clairvaux-i Szent Bernát élete, *Translatio s. Delicianae*) és történetíróként is. A kutatás a nevéhez kapcsolja a Heiligenkreuzi Évkönyv 1264–1279 közötti önálló folytatását (*Historia annorum 1264–1279*). Életére ld. Gutolfus de Sancta Cruce. In: Repertorium „Geschichtsquellen” (http://www.geschichtsquellen.de/repPers_118719599.html, letöltés 2019. ápr. 28.).

76 Chron. rythm. Sitticence 602–603. p. (Milko Kos előszava).

77 A méltóságot 1209–1212 között viselte, 1221-ben még élt. Ld. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. köt. Bp., 1900–1904. II. köt. 98. p.; *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. 17., 343. p. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) .

78 Sopron, 1240. máj. 2.: Urkunden des Cistercienser Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde. Ed.: Johann Nepomuk Weis. I–II. köt. Wien, 1856–1859. I. köt. 102. p. (XCI. sz.) (Fontes rerum Austriacarum. Diplomataria et acta 11., 16.); *Szentpétery Imre – Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II. köt. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: RA) I/2. köt. 206. p. (682. sz.). Az országhatárhoz közel fekvő monostor javára — amelynek egyébként a magyarországi ciszterci alapítások közül Cikádor és Borsmonostor is a *filiája* volt — III. Béla, Imre és II. András mellett a Győr nemzetség is tett birtokadományokat. Ld. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti

tartózkodott az apátság legációja. Heiligenkreuzból a mű a ciszterci közösségek egymással ápoltt élénk kapcsolatainak köszönhetően — így érvelt Kos — könyvnyúszóval eljuthatott Sittichbe (az apátság a Graz melletti Reinnal is összeköttetésben állt).⁷⁹ Itt kell megjegyezni azonban, hogy a külföldi szerzőség teóriája nem örvend osztatlan elfogadásnak. A forrást magyar fordításban közlő Geréb László elutasította a hipotézist, és azt a gyanút fogalmazta meg, hogy a verselő esztergomi kanonok lehetett.⁸⁰ A szöveg bizonyosan V. István ifjabb király 1245 augusztusában történt koronázását követően készült: ez ugyanis az utolsó esemény, amelyről a Rímes Krónika említést tesz.⁸¹

A II. András és Gertrúd házasságáról, a mongolok pusztításairól vagy IV. Béla fiának születéséről beszámoló költeményt kevéssé értékelhetjük hagyományos értelemben vett krónikaként: a mű sokkal inkább reflexió Magyarország korabeli viszonyaira. A regnáló uralkodó dicséretével záruló verses előadásba szerzője három strófát iktatott be, amelyekben a magyar história kezdeteiről emlékezik meg. A szóban forgó egységből (14–16. versszak) tudhatjuk meg, hogy az ország egykor a rómaiak legelője volt, de hírt kapunk Prágai Adalbert térítőtevékenységéről és István király megkereszteléséről is. A Sittichi Rímes Krónika ezen szakaszával kapcsolatban azt az álláspontot fogalmazta meg a kutatás, miszerint annak adatai a kortárs híradásokkal ellentétben írott magyar forrásra épülhetnek: maga a szerző is kiemeli, hogy a régmúlt eseményeiről az ősök kódexeinek (*codices maiorum*) tanúbizonysága alapján szól. Deér úgy vélekedett, hogy a részlet valamely korai kútfő — alighanem a korban még használatban lévő *ösgesta* — felhasználásáról árulkodik.⁸²

Vizsgáljuk meg közelebbről is az inkriminált egységet! „*Vének könyve hirdeti / ősök kódexében, / Magyarországnak kezdete / mint volt elejében: / római legelő (Romanorum pascua) volt, / bálványos tévelygésben, / oroszlánok tanyája / s*

---

földrajza. I–IV. köt. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) IV. köt. 140., 176–177. p.; *Kör-mendi*, 2019. 86–88. p.

79 Chron. rythm. Sitticense 603–604. p. (Milko Kos előszava).

80 A magyar középkor költészete. Szerk. és ford.: Geréb László. Bp., 2006. (a továbbiakban: A magyar középkor költészete, 2006) 41–51., 150–151. p.: 6. jegyz.

81 Chron. rythm. Sitticense 603. p. (Milko Kos előszava); 606. p.; 607. p. 5. jegyz. (Deér József megjegyzése).

82 Chron. rythm. Sitticense 606. p., 607. p. 5. jegyz. (Deér József megjegyzése).

*párdúcé eképpen*⁸³ — olvashatjuk a jelen dolgozatban vizsgált hagyományt is tartalmazó 14. strófában. Vajon miféle forrást kell gyanítanunk a részlet hátterében? Honnan kerülhetett a szövegbe a *pascua Romanorum* szókapcsolat? A forrás egyéb mozzanatai kevés támpontot nyújtanak a kérdés megválaszolásához. Deér is felhívta arra figyelmet,⁸⁴ hogy a 13. versszakot lezáró, a tatárdúlás pusztította Magyarország állapotának érzékeltetését szolgáló motívum („*néki édes hárfája / kesergőre fordul*”) a Szent István halála feletti gyász krónikakompozícióbeli leírását („*az egész Magyarország 'hárfája' gyászba „fordult*”) ⁸⁵ idézi, ám a két szöveghely hasonlósága — mivel azok ugyanarra a jól ismert biblikus fordulatra („*Zokogásra fordult a lantom, és sírásra fuvolám szava!*”) ⁸⁶ vezethetők vissza — véleményem szerint aligha bizonyíthatja önmagában egy régi (vagy lényegében bármiféle) *gestaszöveg* felhasználását.

Ugyancsak nem visznek bennünket előbbre a feltett kérdés megválaszolásában a Rímes Krónika azon sorai, amelyek az államalapítás korának eseményeire utalnak: Prágai Adalbert igehirdetéséről és István a cseh szent általi megkereszteléséről nem tud a krónikakompozíció. Olvashatunk ugyanakkor a porosz földön mártírhalált halt Adalbert magyarországi ténykedéséről a 11. század végén – a 12. század elején keletkezett Szent István-*viták*ban (Nagyobbik Legenda, Hartvik-legenda)⁸⁷ vagy a Knauz-krónika családjához tartozó kései szerkesztésekben.⁸⁸ Ugyancsak tartalmazza az adatot Trois-Fontaines-i Alberik (Albericus Trium Fontium) a magyarországi ciszterci rendtársaktól származó szóbeli értesülések alapján tájékozódó champagne-i világkrónikája (1251 előtt), amely a tudósításhoz azt is hozzéteszi, hogy István Adalbert tiszteletére emelt Esztergomban székesegyházat.⁸⁹ az egyházépítésről és a titulusról a Magyar–lengyel Krónikának is

83 A magyar középkor költészete, 2006. 24. p. „*Senum tradunt pagine, / codices maiorum, / exstitisse primitus / regnum Ungarorum, / Romanorum pascua / cultumque deorum, / leonum habitacula, / cubilia Pardorum*”. Chron. rythm. Sitticense 606. p.

84 Chron. rythm. Sitticense 606. p. 3. jegyz., 607. p. 5. jegyz. (Deér József megjegyzése).

85 Képes Krónika. Ford.: Bollók János. A fordítást gondozta, jegyz.: Szovák Kornél – Veszprémy László. Bp., 2004. 46. (Millenniumi magyar történelem. Források). „*(...) totius »cythara« Hungarie »versa est in luctum«*”. Krónikakompozíció 322. p. (70. c.).

86 „*Versa est in luctum cithara mea, et organum meum in vocem flentium*”. Jób 30,31.

87 Legendae s. Stephani regis. Ed.: Bartoniek, Emma. In: SRH II. köt. 363–440. p. (a továbbiakban: Legendae s. Stephani regis): 380., 381., 405., 406., 407. p.

88 Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Bartoniek, Emma. In: SRH II. köt. 321–345. p. (a továbbiakban: Chronicon Knauzianum): 329. p.

89 Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed.: Paulus Scheffer-Boichorst. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXVIII. köt. Hannoverae–Lipsiae, 1826–2000. (a továb-

tudomása van.⁹⁰ Mindezek alapján nem tarthatjuk kizárhatónak — ám egyértelműen bizonyíthatónak sem —, hogy a prágai püspökökkel kapcsolatos hagyomány szerepelhetett egy ránk nem maradt, a 13. század közepén használatban lévő *gestá*ban (amelynek nyomán rendtársai Alberiket vagy a Lengyel–magyar Krónika összeállítóját informálhatták, és amelynek tradíciója a Sittichi Rímes Krónikába, utóbb pedig a Knauz-féle szerkesztések családjába is beépült). A hipotézis azonban gyenge lábakon áll ahhoz, hogy kimondhassuk: a *Chronicon rhythmicum Sitticense* szövegébe írott magyarországi elbeszélő forrás motívumai épülhettek be. A szerzőről — akár elfogadjuk Kos téziséét, hogy külföldi (heiligenkreuzi) személyt kell sejtenuünk benne, akár nem — annyit bizonyosan tudhatunk, hogy legalábbis megfordult abban az esztergomi főszékesegyházban, amelyet Adalbert tiszteletére szenteltek. A porosz földön mártírhalt halt vértanú kultuszával — és annak hagyományával, hogy Istvánt ő keresztelte meg — akkor is találkozhatott, amikor megjelent Mátyás érsek beiktatásán. Hasonló lehet igaz Alberik és a Magyar–lengyel Krónika ismeretlen szerzője esetében is: Esztergom Adalbert-*patrociniuma* jól ismert tény lehetett a 13. század derekának Magyarországon, így a francia szerzetes, illetve a minden bizonnyal Salomea környezetéhez tartozó lengyel krónikás magyarországi informátorainak nem kellett szükségképpen az udvari *gestá*hoz fordulniuk a kérdéses információért.⁹¹

Milyen jelentőséget tulajdoníthatunk mindezek után a *senum paginae*, illetve a *codices maiorum* kifejezéseknek? Elképzelhetőnek tartom, hogy a kútfők régiségére, az írott hagyomány felhasználására történő utalás a szövegben nem egyéb retorikai fordulatnál:⁹² az irodalmi alkotás szerzője — aki részben talán a

---

biakban: MGH SS) XXIII. köt. 631–950. p. (a továbbiakban: Albericus): 779. p. (1010. év). Alberik forrásai kapcsán ld. *Latzkovits László*: Alberik világrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. Szeged, 1934. (a továbbiakban: *Latzkovits*, 1934.) 85–92. p. (Kolozsvári–szege-di értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.); *Csákó Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp., 2012. 515–526. p. (a továbbiakban: *Csákó*, 2012.).

90 Chron. Hungaro–Polonica 24–26. (Adalbert szerepéről a Hartvik-legenda-nyomán), 42. p.

91 Hasonló érvelésre ld. *Csóka*, 1967. 653. p. Az Adalbert-hagyománnyal kapcsolatban ld. továbbá *Bogyay Tamás*: Szent István és Szent Adalbert prágai püspök. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc – Kardos József. Bp., 1988. 156–160. p.; *Veszprémy*, 2019. 261–267. p. Elgondolkodásra készíthet ugyanakkor bennünket, nem kell-e túlságosan különösen véletlennek ítélnünk, hogy a korai magyar hagyomány vonatkozásában három azonos korban keletkezett szövegbe — amelyek közül kettő az ezredforduló eseményeiről ráadásul nem is szól részletesebben — éppen ugyanaz a hagyomány került be.

92 Hasonló esetre hoz példát a krónikakompozíció szövegállományából *Györffy*, 1993. 187. p.

rím kedvéért is építette be munkájába az írott forrásra utaló sorokat — igyekezett a tekintélyes kútfőkre történő hivatkozás révén emelni tudósítása értékét. A Rímes Krónika költője elsősorban személyesen szerzett tapasztalatai, a kor eseményeiről hozzá hallomásból eljutott híradások nyomán alkotta meg művét, így — különösen abban az esetben, ha külföldi szerzővel számolunk — nagyon is elképzelhető megoldásként kínálkozik, hogy a korai magyar történelemtől csupán szóban nyert információk révén tájékozódott. Nem feltétlenül kell tehát egyetlen, a forrás megfelelő strófáinak háttérében meghúzódó magyarországi forrásra gyanakodnunk: a szerzőt bizonyára olyasvalaki informálta, aki a magyar történeti hagyományban járatos volt, és az általa legszükségesebbnek ítélt ismereteket osztotta meg külhoni vendégével.⁹³

Az itt elmondottnak megfelelően a Sittichi Rímes Krónika esetében sem látom tehát szükségszerűnek, hogy a *pascua Romanorum* tradíciójának korai *gestaszöveg*ből kellett volna a kútfőbe kerülnie. A toposzt a krónikás informátora abban az esetben is ismerhette, ha az csupán a 13. században, Anonymus *gestája* révén bukkant fel a magyarországi írásbeliségben. Amennyiben a szókapcsolat a nyugati tradíciónak is részét képezte, úgy azt — legalábbis elméletileg — az európai hagyományból is kölcsönözhetette a talán Heiligenkreuzban működő szerző, aki a vizsgált 14. szakaszban bibliai parafrázissal⁹⁴ élve „oroszlánok lakhelye”-ként (*leonum habitacula*) és „párducok barlangja”-ként (*cubilia Pardorum*) jellemezte az egykori Magyarországot. Bár mondandója kapcsán látszólag régi kódexek tanúságára hivatkozik, bizonyára ez utóbbi sorokat sem egy elveszett magyar *gesta* nyomán jegyezte le.

c) *A Descriptiones terrarum*

Az Észak- és Északkelet-Európa leírását adó forrásra azért kell jelen egységben kitérnem, mert bár a magyar kutatás Veszprémy László kivételével⁹⁵ nem vonta be a *pascua Romanorum*-probléma vizsgálatába a földrajzi leírást, azt amerikai *editora* a toposz jelentkezése miatt a magyar hagyománnyal hozta összefüggésbe. *A Descriptiones terrarum* szövegét — a geográfiai munka egyetlen, a dublini

---

93 Véleményem akkor sem különbözik, ha magyarországi szerző áll az elbeszélés háttérében: az író történeti jellegű műveltségének ebben az esetben sem szükséges egyetlen, a magyar história kezdeteit elbeszélő forráson nyugodnia.

94 Én 4,8.

95 *Veszprémy*, 2019. 205–206. p.

Trinity College Libraryben őrzött kézirata (ms. 347.) nyomán — Marvin L. Colker 1979-ben publikálta a *Speculum* folyóirat hasábjain.⁹⁶ A medievisztika azért tanúsít különös figyelmet a kútfő iránt, mert az a 14. századi *sagák* tanúságtételét megelőzve elsőként ad hírt arról, hogy a korszak vikingjei megfordultak Vinland területén. Bár Brémai Ádám-tól tudjuk, hogy hajósaik már az első ezredforduló környékén eljutottak az észak-amerikai partvidékre, az útvonal feledésbe merült, és az északi népnek a 13. században újra fel kellett fedeznie a térséget.⁹⁷ A beszámoló további specifikumát az adja, hogy a leírás a Baltikumban zajló térítésekéről a német lovagrend nézőpontjától függetlenül tudósít.⁹⁸ A forrás keletkezését Colker 1255–1260 közé helyezte.⁹⁹ A szöveg utal arra, hogy azt írója bevezetés gyanánt szánta egy, a tatárokról készült (avagy készítendő) traktátus elé.¹⁰⁰ A mongolokról ígért beszámolóra vonatkozó megjegyzés is jelzi, hogy miféle politikai kontextusban született a *Descriptiones terrarum*. A kereszties eszmék szellemében a pápaság megpróbált egyfelől a nemrégiben még a kelet-közép-európai térséget dúló tatárokban szövetségesekre lelteni a muzulmánokkal szemben — a mongolok megismerése céljából missziók indultak Ázsiába, és leírások készültek az út során szerzett tapasztalatokról —,¹⁰¹ másfelől a Mediterráneum keleti térsége mellett a Baltikum pogány lakta vidékein is ösztönözte a kereszténység térnyerését. A geográfiai munkát alighanem ugyanúgy a céljai elérése érdekében az északkelet-

96 Colker, 1979. 720–726. p. A kézirat a 13. század végén készülhetett Írországbán, a kódex leírását ld. uo. 719–720. p.

97 Uo. 717–719. p.

98 *Górski, Karol*: The author of the *Descriptiones terrarum*. A new source for the history of Eastern Europe. In: *The Slavonic and East European Review*, 61. (1983) 2. sz. 254–258. p. (a továbbiakban: *Górski*, 1983.): 258. p.

99 A szöveg említést tesz Samland urának 1255-ben történt megkeresztelkedéséről. Szerepelteti továbbá Mindaugas litván királyt, ám nincs tudomása az uralkodónak a pogánysághoz való visszatéréséről (1260 k.) vagy haláláról (1263). A keletkezés *terminus ante quem*jeként az 1278. év jelölhető meg, hiszen a *Descriptiones terrarum* élőként beszél II. (Přemysl) Ottokár cseh királyról. Colker, 1979. 714–715. p. A datálást elfogadja *Górski*, 1983. 254. p.

100 „*Ceterum iam Tartari et qualiter exorti fuerunt breuiter declarabo*”. Colker, 1979. 726. p. A forrásról ld. még *Górski, Karol*: *Descriptiones terrarum* (Nowo odkryte źródło do dziejów Prus w XIII w.). *Zapiski Historyczne*, 46. (1981) 1. sz. 7–16. p.; *Tamm, Marek*: A New World into Old Words: The Eastern Baltic Region and Cultural Geography of Medieval Europe. In: *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed.: Murray, Alan V. Farnham–Burlington, 2009. 11–35. p.: 16–17. p.

101 Colker, 1979. 712–713. p.

európai viszonyokat is mind behatóbban megismerni kívánó pápai udvar számára készítették, mint a mongolokkal foglalkozó traktátusokat.¹⁰²

A szakirodalomban vitatott kérdésnek számít, hogy vajon cseh vagy lengyel koldulórendi szerzetes alkotásaként kell-e tekintenünk a *Descriptiones terrarumra*. A forrás lehetséges szerzőjét illetően Colker nem vet fel javaslatokat, ám a kútfőt ugyancsak vizsgáló lengyel történészek, Karól Górskinak négy jelöltje is volt: ezek egytől egyig olyan személyek, akik bekapcsolódtak a balti téritőtevékenységbe.¹⁰³ A művet a kutatás tulajdonította továbbá C. de Bridiának is.¹⁰⁴ A lengyel ferences az 1245 tavaszán útra kelt Giovanni da Pian del Carpine követségéhez csatlakozva megfordult Batu kán Volga melletti szállásán,¹⁰⁵ és tőlől ránk maradt egy, a mongolokról szóló — egyébként a tatárok magyarországi dülését is említő — tudósítás.¹⁰⁶ Nem tarthatjuk azonban valószínűnek, hogy éppen az ő *Historya Tartaruma* lenne az a traktátus, amely elé az Észak-és Északkelet-Európa vidékeiről szóló tájékoztatást szánták.¹⁰⁷ Bár a szerző személyével kapcsolatban legfeljebb hipotéziseket fogalmazhatunk meg, bizonyosnak tűnik, hogy a *Descriptiones terrarumot* olyasvalaki jegyezte le, aki utazásai révén maga is jól ismerte a szövegben bemutatott vidékeket.¹⁰⁸

A forrásban egyetlen rövid passzus erejéig olvashatunk Magyarországról: „*Ez a (föld)rész, tudniillik Európáé, egyesek szerint két részre oszlik, a nyugati és a keleti egyház [területére]. A nyugati a már hozzá tartozó Itáliával kezdődik. Innen a Velencei-tengeren északi irányban átkelve jutunk a magyarok szomszédos földjére. Utóbbi a hunoknak nevezett szlávok lakták, akiket követően a területet az ide érkező magyarok vették birtokukba. Itt volt egykor a rómaiak legelője.*”¹⁰⁹

102 Górski, 1983. 257. p. A témához ld. továbbá Richard, Jean: The Mongols and the Franks. *Journal of Asian History*, 3. (1969) 1. sz. 45–57. p.; Guzman, Gregory G.: Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju. A reappraisal. *Speculum*, 46. (1971) 2. sz. 232–249. p.; Fonneseberg-Schmidt, Iben: The Popes and the Baltic Crusades: 1147–1254. Leiden–Boston, 2007., kül. 187–248. p.

103 Górski, 1983. 256. p.

104 Colker, 1979. 714. p. 14. jegyz.; Górski, 1983. 257. p.

105 Napkelet fölfedezése 49–50. p. (Györffy György előszava).

106 Magyar vonatkozású részletét ld. C. de Bridia jelentése 1247-ből. Ford.: Györffy György. In: Julianus barát, 1986. 193–195. p. A lengyel ferences megjegyzi, hogy értesüléseit Batu környezetében szerezte.

107 A hipotézist valószínűtlennek itéli Górski, 1983. 257. p.

108 Colker, 1979. 713–714. p.

109 „*Eadem etiam pars, videlicet Europe, secundum quosdam in duas distinguitur partes, in orientalem scilicet et occidentalem ecclesiam. Occidentalis incipit ab Ytalia inclusive. Cui ver-*

Honnan kerülhetett a Kárpát-medencének szentelt szűkszavú híradásba az általunk vizsgált motívum? A Riccardus-jelentéssel — legalábbis a szókapcsolat szerepeltetésének erejéig — mutatott párhuzam alapján Colker felvetette annak lehetőségét, hogy a szöveg a domonkos szerzetes tudósításához hasonlóan az elveszett magyar *gestá*ból kölcsönözte a *pascua Romanorum* fordulatot. Elfogadhatjuk-e ugyanakkor a hipotézist, hogy a kútfő megfelelő részlete mögött magyarországi írott forrást kell gyanítanunk? Az Európa-leírás amerikai közlője egy további esetben vélte úgy, hogy írott kútfő mutatható ki a *Descriptiones terrarum* háttérében: a 13. század derekán összeállított földrajzi munka Prágai Kozma folytatójához (*Annales Otakariani*) hasonlóan számol be II. Ottokárnak a porosz területekre vezetett keresztes hadjáratáról.¹¹⁰ Ezen a ponton a földrajzi leírás talán valóban a cseh történeti tradícióval rokon hagyományt őriz, ám aligha tarthatjuk valószínűnek, hogy az írott kútfők tanúsága helyett többnyire a személyes tapasztalataira támaszkodó szerző¹¹¹ egy régi magyar *gestát* használt volna, amikor a Kárpát-medencéről szóló egyébként is rövid részletet elbeszélésébe illesztette.

A kútfő a *pascua Romanorum*-tradíció mellett egyetlen további információt oszt meg meg olvasójával a Kárpát-medencéről: annak egykori lakóit a hunoknak is mondott szlávokkal azonosítja (a forrás értelmében a magyarok a hunoktól eltérő népcsoport lennének, őket a hunokkal a haza, Pannónia azonossága köti össze). Utóbbi megjegyzés sem valószínűsíti a hipotézist, miszerint szerzőnk magyarországi forrást használt volna. Szlávok és magyarok közös eredete nem számított ismeretlen tézisnek a 13. század végi – 14. századi lengyel hagyományban. Ryszard Grzesik úgy véli, hogy a lengyeleket előbb a vandáloktól (gótoktól) származta-

---

sus aquilonem transito mari Venetico est terra contigua Ungarorum. Hanc Sclavi inhabitant qui Huni vocabantur; cuius postmodum umbilicum intrantes Hungari possiderunt. In hac condam erat pascua Romanorum” — Colker, 1979. 721. p. Magyarországot egyéb helyen csupán a vele szomszédos országok határainak leírása során szerepelteti a forrás. „*Hungarie iungitur a parte aquilonis pars Polonie orientalis, quam sequitur Pruscia, similiter ad aquilonem tangens mare dulce*”. Uo. 721. p. „*Ab aquilone vero progrediens coniungitur Bulgarie. Hec contigua est a parte aquilonis Ruscie. Hee due terre, scilicet Servia et Bulgaria, a parte occidentis sunt regno contigue Hungarorum*”. 724. „*Pruscia vero partem tangens Hungarie per eandem lineam aquilonis circumdat Poloniam Ietuziam Latuoniam et postmodum flectitur inter aquilonem et occidentem estualem, ambiens Leciam Liuoniam et Estoniam*”. Uo. 724–725. p.

110 A *Descriptiones terrarum* feltételezett magyar és cseh forrásával kapcsolatban ld. uo. 713–714. p., kül. 14. p. jegyz., 721. p. 11. és 18. jegyz. Az *Annales Otakariani* kapcsán ld. Nechutová, Jan: Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen. Köln–Weimar–Wien, 2007. 92–93. p.; *Continuatio Canoniorum Pragensium secunda*. In: Repertorium „Geschichtsquellen” (http://www.geschichtsquellen.de/repPers_118719599.html, letöltés 2019. máj. 9.).

111 Colker, 1979. 714–715. p.

tó tradíció az Attila szlavóniai honfoglalását elbeszélő Magyar–lengyel Krónika hatására bővíthetett olyan hagyománnyá, amelyben a hunok és a magyarok is helyet kaptak.¹¹² A 13. század végéről vagy a 14. század elejéről származó (utóbb interpolált) Nagy-lengyelországi Krónika a következőképpen ír a magyarok eredetéről: „A szlávok ama része pedig, akiket az Wtra folyóról Wtránusoknak mondtak, miután a hunok népével — akik, mint Martinus a római krónikájában róluuk bővebben leírja, Szicília hegyei közül jöttek ki és Pannóniába bevonulva, azt a szláv részt az uralmuk alá vetették — összekeveredett, a hunokról, amiképpen az Wtránusokról is Hungarusnak neveztetett el.”¹¹³ A Dzierzwa ferences szerzetesnek tulajdonított, a 14. század első negyedében keletkezett elbeszélés szerint Pannóniát ugyanúgy Wandalus fiai népesítettek be, mint a szláv térség államait.¹¹⁴ Mindezek nyomán igen valószínűnek tűnhet számunkra, hogy a 13. század közepén íródott földrajzi munkába valamely szláv területen, talán lengyel földön keringő hagyomány épülhetett be Pannóniai népeivel kapcsolatban.

Szövegünkben a *pascua Romanorum* szókapcsolat tehát olyan információ mellett szerepel, amely minden bizonnyal nem magyar eredetű. A kontextus azt sejteti, hogy az Északkelet-Európa-leírás megfelelő részlete egy magyar

---

112 *Grzesik, Ryszard*: Attyla a Slowianie. Przyczynek do wyobraoenia o kontaktach hunsko-slowianskich w sredniowiecznych zródłach narracyjnych. Roczniki Historyczne, 59. (1993) 39–41. p.; *Grzesik*, 1995.

113 A magyar fordítást ld. *Tóth Péter*: Lengyel–magyar kapcsolatok a 12. század végéig a középkori hagyományban. Limes, 20. (2007: 1. sz.) 5–22. p. „*Pars autem illa Slavorum que a fluvio Wtra dicebantur Wtrane, quod postmodum a commixtione gentis Hunorum qui de montibus Sicilie, prout Martinus in Cronica sua Romana de eisdem plenius scribit, exeuntes et Pannoniam plenius intrantes et eam sub dominio obtinentes Hungari a Hunis sicut et Wtranis sunt appellati*”. *Chronica Poloniae Maioris – Kronika wielkopolska*. Ed.: Kürbis, Brygida. Warszawa, 1970. 7. p. (Monumenta Poloniae historica. Series nova 8.). A krónikáról ld. *Derwich, Marek*: *Chronica Poloniae maioris* (Chronicle of Wielkopolska / Greater Poland). In: EMCh I. köt. 394. p.; *Körmendi*, 2019. 186. p.

114 „*Wandalus habuit quoque multos filios, qui generationibus suis ultra quartam partem Europae per regiones et regna semen suum multiplicando possederunt, videlicet: totam Russiam ad orientem, Poloniam maximam terrarum et matrem, Pomeraniam, Seleuciam, Cassubiam, Sarbiam quae nunc Saxonia dicitur, Bohemiam, Moraviam, Stiriam, Carinthiam et Sclavoniam quae nunc Dalmatia dicitur, Chroviatiam, Pannoniam quae nunc Ungaria dicitur, Bulgariam et alias quam plures, quarum multitudo propter prolixitatem subticetur*”. *Miersuae Chronicon*. In: *Monumenta Poloniae historica – Pomniki dziejowe Polski*. Ed.: Bielowski, August. I–VI. köt. Lwów, 1864–1893. II. köt. 163. p. A krónikáról ld. *Grzesik, Ryszard*: *Chronica Polonorum auctoris incerti dicti Dzierzwa* (Chronicle of the Poles by an uncertain author called Dzierzwa). In: EMCh I. köt. 395–396. p. A hagyomány kapcsán a forrásokat is idézi *Grzesik, Ryszard*: *Középkori lengyel krónikák a magyarokról*. Századok, 136. (2002) 2. sz. 485–493. p., itt: 488. p.

gestaszerkesztéssel aligha hozható kapcsolatba. Arra, hogy a korábbi szakirodalomban a problematika kapcsán nem tárgyalt *Descriptiones terrarum*nak a vizsgálatba való bevonása valóban megoldja-e a *pascua Romanorum* szókapcsolat eredetének rejtélyét — ahogyan azt Veszprémy László sugallja —, a későbbiekben még visszatérek.

d) Spalatói Tamás *Historia Salonitanája*

Tamás spalatói városi jegyző, majd főesperes (1200/1201–1268) munkája a spalatói érsekek és a salonai püspökök történetét beszéli el a kezdetektől 1266-ig. Az összesen öt kéziratban (ezek közül a legkorábbi a 13. századból származik, de nem autográf példány) fennmaradt *gesta episcoporum* negyvenkilenc fejezetéből az utolsó tizennyolc tartalmaz önálló hírtértékkel bíró kortárs tudósítást. A stílusában Sevillai Izidor hatását is tükröző dalmáciai *historia* a régmúlt eseményeiről ókeresztény *auctorok* művei, korai elbeszélő források és a főszékeskáptalan oklevelei (nemegyszer napjainkra elveszett kútfők), saját korának történéseiről a krónikás személyes tapasztalatai és a hozzá eljutott értesülések alapján fest színes tablót. A spalatói érsekség jogait is igazolni hivatott elbeszélés¹¹⁵ a honfoglalás korától IV. Béla uralkodásáig számos adalékot kínál a Magyar Királysággal kapcsolatban. Önálló híradásai a 13. század történéseire vonatkoznak.¹¹⁶ A szerzőről tudjuk, hogy követként is megfordult Magyarországon, s így maga is tájékozódhatott a királyság viszonyairól, ám hiba volna elhanyagolnunk azt a tényt, hogy 1249 és 1266 között az itáliai származású Rogerius, a tatárjárást megélt és megéneklő klerikus — aki Váradon, majd Sopronban jutott főesperesi stallumhoz¹¹⁷ — volt Spalato érseke (a *Historia Salonitana* ugyanakkor Rogeriusétól eltérő adatokat is őriz a mongol betörésről).¹¹⁸ A szakirodalomban az a lehetőség is felmerült, hogy a szerző Imre király és a későbbi II. András trónviszályáról III. Béla

115 *Almási Tibor*: Tamás (Spalatói). In: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 659–660. p.; *Karbić, Damir – Matijević Sokol, Mirjana – Sweeney, James Ross*: Introduction. In: Thomas Spalatensis XIII–XXXV. p. (a továbbiakban: *Karbić – Matijević Sokol – Sweeney*, 2006.); *Veszprémy, László*: Thomas of Split. In: EMCh II. köt. 1427–1428. p.

116 1196–1235 közötti adataira ld. *Körmendi*, 2019. 159–160. p.

117 *Almási Tibor*: Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez. In: AUSz AH. LXXXVI. köt. Szeged, 1988. 9–14. p.

118 *Marczali*, 1880. 87., 88–90. p.; *Karbić – Matijević Sokol – Sweeney*, 2006. XXIX. p.

idősebb fiának környezetéből nyerhetett információkat (hírei talán Spalato 1217-ben elhunyt érsekével, az egykor Imrét nevelő Perugiai Bernáttal hozhatók összefüggésbe).¹¹⁹

Témánk szempontjából a *gesta* a korai magyar történelemmel kapcsolatos részletei bírnak jelentőséggel. Krónikánkban rövidebb híradásokat olvashatunk 1. a magyarok bejövételéről¹²⁰ és 2. az államalapításról — előbbi tartalmazza azt a motívumot, miszerint Pannónia egykor a rómaiak legelője volt —,¹²¹ majd egy teljes fejezet számol be 3. Szent László horvátországi, valamint 4. Kálmán dalmáciai hódításáról.¹²² A szakirodalom a részleteket több ízben is összefüggésbe hozta a magyar elbeszélő hagyománnyal.

1. Hóman Bálint a honfoglalásról tudósító sorokban az általa Szent László korára helyezett ősgesta nyomait vélte felfedezni: hipotézisét egyrészt a *pascua Romanorum* szókapcsolat feltűnésével, másrészt a magyarországi szolgaság eredetére vonatkozó, alább még tárgyalandó megjegyzéssel vélte alátámaszthatónak.¹²³
2. A *Historia Salonitana* előbb Géza, majd a koronát nyert István a krisztianizációban és az egyházszervezésben játszott szerepét emeli ki. A momentum, miszerint első királyunk atyja a negyedik volt az Árpád-házi fejedelmek sorában (a honfoglalás idejétől számítva), a Hartvik-legenda (a Nagylegenda) elbeszélésével mutat egyértelmű párhuzamot.¹²⁴

---

119 Karbić – Matijević Sokol – Sweeney, 2006. XXIV–XV. p.; Körmendi, 2019. 24–25. p. Bernáttal kapcsolatban ld. Békesi Emil: Magyar írók az Árpád-házi királyok korában. II. Katholikus Szemle, 10. (1896) 4. sz. 529–548. p. (a továbbiakban: Békesi, 1896.), itt 531–532. p.

120 Thomas Spalatensis 62–63. p. (14. c.).

121 Uo. 64–65. p. (15. c.); 72–73. p. (15. c.).

122 Uo. 92–97. p. (17. c.).

123 Hóman, 1925. 36–37. p. Meg kell továbbá jegyezni, hogy az adriai vidéken lejegyzett küt-fő megfelelő *caputját* Tóth Zoltán a magyarországi hunhagyomány Kézai előtti fejlődésével kapcsolatos koncepciójába illesztette be: egyértelműen azzal számolt, hogy a dalmáciai *gesta* a honfoglalásról szóló fejezete egy az egyben magyar küt-főből — talán 12. századi szövegből — kölcsönözhetne információit. Ld. Tóth Zoltán: A Hun Krónika kialakulásának kérdéséhez. MTAK Kézirattár Ms 5034/1. [kézirat]. A *Historia Salonitana* kétnyelvű kiadása ugyanakkor felveti a lehetőséget, hogy a rómaiak legelőjére vonatkozó híradás inkább Anonymustól, mint egy régebbi, a névtelen jegyző előtt is ismeretes forrásból származhat. Thomas Spalatensis 62. p. 3. jegyz. (Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol és James Ross Sweeney megjegyzése).

124 Legendae s. Stephani regis 378., 403. p.; Hóman, 1925. 37. p.; Thomas Spalatensis 64. p. 2. jegyz. (Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol és James Ross Sweeney megjegyzése). Míg a Hartvik-legendában *princeps quartus* szerepel, addig a Nagyobbik Legenda kéziratai — a

3. A László horvátországi hadjáratáról szóló tudósítás kapcsán Körmendi Tamás fejtette ki, hogy tartalmi egyezések nyomán egyértelműnek kell tekintenünk a filológiai kapcsolatot a dalmáciai történetíró előadása és a 14. századi krónikakompozíció a megfelelő eseményeket tárgyaló egységei között. A spalatói szerző forrásául szolgáló krónikafejezetek közül a 137. *caput* előadása bizonyul korábbiak: míg ennek szűkszávú, a hadjárat részleteire ki nem térő beszámolóját az eseményekkel (közel) kortárs tudósításnak kell tartanunk, addig a katonai akcióról bővebben szóló 132. fejezet első változatának feljegyzésére évtizedekkel a szóban forgó történések után kerülhetett sor (a két redakcióban keletkezett *caput* egy kései interpolátor működésének nyomait is magán viseli). Tamás főesperes előtt — aki egyébként a magyar krónikákból vett híradásokat vélhetőleg a helyi feljegyzések nyomán is ki egészítette — a *gestaszerkesztmény* egy olyan redakciója fekéldhetett, amely a két fejezet anyagát már egyben tartalmazta.¹²⁵
4. A Kálmán dalmáciai hódításával kapcsolatos híradást egyetlen megjegyzés erejéig Marczali Henrik hozta összefüggésbe a krónikakompozícióval.¹²⁶

Mielőtt a számunkra érdekes, a 14. *caput*ban olvasható passzus részletes vizsgálatára rátérnénk, a kutatás eredményei nyomán elfogadhatjuk egyfelől, hogy a spalatói szerző előtt ismert volt Géza és István legendáris portréja.¹²⁷ Leszögez-

---

legrégibb Budapesti Kódex kivételével — a *princeps (qu)intus* hagyományt tartalmazzák, ezért Hóman egyértelműen a Hartvik-féle variánssal hozta összefüggésbe szövegünket. A Nagylegenda kéziratának különbségére ld. még *Legendae s. Stephani regis 370.* p. 1. jegyz. (Bartoniék Emma előszava).

- 125 *Körmendi Tamás*: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata. In: *Századok*, 149. (2015) 2. sz. 443–477. p. (a továbbiakban: *Körmendi*, 2015.): 447–458. p.
- 126 *Marczali*, 1880. 89. p.
- 127 Azt azonban, hogy miféle forrás fekéldhetett Tamás előtt, aligha jelenthetjük ki egyértelműen. Nem zárhatjuk ki, hogy a főesperes olvashatta a szent király legendáit, ám egyéb lehetőség is felmerül. A genealógiai adat, miszerint Géza a negyediként következett a fejedelmek sorában, uralkodólistákba, rövid történeti feljegyzésekbe is beépülhetett, a krisztianizációban betöltött szerep pedig ismert lehetett annyira, hogy akár szóbeli közlések formájában is eljuthatott a történetíróhoz (ezzel a lehetőséggel számolva kérdésesnek kell azonban tartanunk, hogy István mellett Géza jelentőségét is említette volna-e az informátor). Bár Szent István legendabeli ábrázolásának elemei egy adott ponton valamely *gestaszerkesztés*be is bekerülhettek — a krónika és a legendák szövegkapcsolata vitatott —, a krónikakompozíció előadásával a *Historia Salonitana* két részlete kevés rokonságot mutat. A krónikafejezetek ugyanis — legalábbis jelen

hetjük másfelől, hogy László hadjáratával kapcsolatban Tamás főesperes támaszkodott a magyar krónikáshagyományra, forrása azonban semmiképpen sem lehetett az udvari *gesta* egy egészen korai redakciója: a hódítást illetően a magyarországi írásbeliségben később kiformalódott tradíció is tetten érhető munkájában.

Marczali felvetése ugyanakkor, miszerint a dalmáciai történetíró a Kálmán hadjáratáról szóló tudósítást is a magyar krónikákból merítette volna, nem tűnik meggyőzőnek: a krónikakompozíció anekdotája és a spalatói főesperes részletes elbeszélése ugyanis tartalmi elemeikben teljesen eltérnek egymástól. Míg a krónikakompozíció 146. fejezete nem tud Kálmán spalatói fellépéséről, addig a főesperes előadása elsősorban az érseki városban történetekre koncentrált. Elbeszéli, hogy a magyar királyhoz a polgárok Crescentius érseket küldték, hogy vele a békéről tárgyaljon: a megállapodást követően a spalatóiak felesküdtek Kálmán hűségére, aki megerősítette a város kiváltságait, majd Trauba és Zárába vonult be. Az uralkodót sötét színben feltüntetve, minden bizonnyal az Álmos-ági átdolgozó tollán keletkezett krónikarészlet csupán Kálmán zárai tartózkodását emeli ki, és a privilégiumok Tamásnál szereplő megerősítése helyett arról olvashatunk, hogy a király a lázadó város felgyújtására készült.¹²⁸ Joggal merülhet fel mindezek után, hogy a főesperes forrása helyi feljegyzésekben, a főszékeskáptalan *chartulariumának* okleveleiben keresendő. A kutatás felhívta a figyelmet arra, hogy a téves évszám használata — az 1105. helyett az 1103. év megadása — Kálmán azon állítólagos diplomájával látszik rokonítani a beszámolót, amely szerint a magyar király Crescentius érsek közbenjárására megerősítette a spalatói érsekséget birtokaiban.¹²⁹ Az 1103. június 15-re keltezett oklevelet¹³⁰ a szakirodalom hamisnak, de legalábbis interpoláltak tartja, és keletkezését a 13. század végére — a 14. század elejére helyezi. A datálásból következik, hogy Tamás forrása nem lehetett a diploma (legalábbis a ma ismert szövegezésében). A kései hamisító (interpolátor) vagy közvetlenül a *Historia Salonitana* tanúságát építette be

---

formájukban — a legendákkal ellentétben nem tudnak sem Géza megkeresztelkedéséről, sem István koronakéréséről, s bár az egymást követő fejedelmeket megnevezik, explicit módon nem tartalmazzák, hogy Szent István atyja negyedikként került volna hatalomra. Ld. Legendae s. Stephani regis 384., 413–414. p. (a koronázásról); Krónikakompozíció 309–323. p. (61–70. c.).

128 Krónikakompozíció 426. p. (146. c.).

129 Györffy György: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. In: Történelmi Szemle, 10. (1967) 1. sz. 46–56. p. (a továbbiakban: Györffy, 1967.): 48. p.

130 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomaticki zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Ed.: Kostrenčić, Marko – Smičiklas, Tadija. I–XVIII. köt. Zagrabia, 1904–1990. II. köt. 10–11. p.; RA I/1. köt. 14–15. p. (39. sz.).

kiadványába, vagy a főesperessel közös, ám előttünk homályban maradó kútfőt használt.¹³¹

Egyetlen dolog nyomán merülhet fel mégis magyar forrás felhasználásának lehetősége: Mügeln Henrik krónikájában olvashatunk arról, hogy Szent László elfoglalta Dalmáciát. A téves adat, miszerint László hódította volna meg a tengerpartot, a krónikakompozíció 132. fejezetében is szerepel, ám a német dalnok a városokba való bevonulás sorrendjét is közli, és említi a privilégiumok megerősítését.¹³² A közlés első pillantásra a Tamásnál szereplő tudósítás tömör kivonatának tűnhet, ám bizonyosak lehetünk abban, hogy az értesülést a 14. századi *Minnesänger* nem a spalatói főesperestől kölcsönözte. A két szöveg nyomán körvonalazódhat a feltételezés, hogy a szóban forgó adatokat esetleg egy elveszett *gestaredakció*ból kell származtatnunk. Fentebb említettem, hogy a kutatás azt vélelmezi, Mügeln használhatott egy 1167 után, a 12. század végén vagy a 13. század elején készült szerkesztést: a hadjáratra vonatkozó közlés alkalmasint ebben a szövegben is szerepelhetett. Kérdésesnek kell tartanunk, hogy a hipotetikus fogalmazat vajon Kálmán helyett valóban Lászlóhoz kapcsolta-e a hódoltatást — amint az a német nyelvű elbeszélésben szerepel —, vagy Mügeln tollán torzult az információ. Bár a német dalnok munkája nem mentes az általa

131 *Pauler Gyula*: Horvát–Dalmátország elfoglalásáról (1091–1111). In: Századok, 22. (1888) 3. sz. 197–215. p., 4. sz. 320–333. p. (a továbbiakban: *Pauler*, 1888.), itt: 324–326. p. Ld. még *Farlati, Daniele*: Illyricum sacrum. I–VIII. köt. Venetiis, 1751–1819. (a továbbiakban: *Farlati*, 1751–1819.) III. köt. 163–165. p.; *Fejérpataky László*: Kálmán király oklevelei. Bp., 1892. 19., 74–77. p. Azt, hogy Tamás közlése milyen kútfő tanúságán alapszik, nem tudjuk pontosabban meghatározni. A zárai Szűz Mária-monostor tornyának felirata nem erősíti meg az 1103. évi dátumot: ez Kálmán bevonulását ugyanis 1105-re helyezi, s ezt az évet fogadhatjuk el hitelesként. *Györfly*, 1967. 48. p.; *Makk Ferenc*: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához. AUSz AH. XCII. köt. Szeged, 1991. 3–15. p.: 3–6. p. A toronyfeliraton és a fent említett 1108-i traui privilégiumlevélen kívül akad egy további forrás, amelyről feltehetnénk, hogy azt (vagy annak kútfőit) Tamásnak ismernie kellett. János traui püspök életrajzát (*Vita sancti Johannis Traguriensis*) – aki a hagyomány szerint Kálmánnal együtt vonult be Dalmácia városaiba – korábbi kútfők: oklevelek és egy 12. századi legenda felhasználásával Tregaunus esperes állította össze 1203-ban. Ld. *Farlati*, 1751–1819. IV. köt. 313–314. p.; *Békési*, 1896. 541–542. p. *Pauler*, majd *Györfly* felhívja a figyelmet arra, hogy a szentéletrajzban Kálmán útvonala, a városok hódoltatásának sorrendje (Zára, Sebenico és végül Trau) is különbözik a Tamásnál előadottól, amelyet így aligha kell a *Historia Salonita* megfelelő fejezetének forrásaként értékelnünk. Ld. *Pauler*, 1888. 321. p.; *Györfly*, 1967. 49. p.

132 „*Der selb kunig Lasla kom an die stete, die an dem mere ligen, gegen Spalleten, und gregen Tragur und gegen Yadea. Do emfingen yn die purger erlich. Do vernewt er den steten all ihr hantvesten, die sie gehabt heten von dem keyser von Kriechen*”. *Heinricus de Mügeln* 190. p. (45. c.).

vulgáris nyelvre átültetett magyar források félreértelmezésén alapuló tévedésektől,¹³³ előbbi lehetőség mellett szólhatna, hogy a krónikakompozícióban is tartalmaz — egyetlen megjegyzés erejéig — olyan kései hagyományt, amely szerint Dalmácia megszerzését Lászlónak kellene tulajdonítanunk.¹³⁴ Mivel azonban a szóban forgó interpolált fejezet mintája a kutatás álláspontja szerint a 99. *caput* lehetett — amely arról számol be, hogy Salamon király és Géza herceg segítségére siettek Zvonimir horvát királynak, és visszafoglalták Dalmáciát —, és utóbbi hatásával szükséges magyaráznunk a terület meghódítására vonatkozó hibás adat szerepeltetését László vonatkozásban,¹³⁵ kevésbé tarthatjuk valószínűnek, hogy a tengerparti városok hódoltatását hírül adó konkrétabb közlés ehhez a kölcsönzött információhoz társult volna. Korántsem kizárt tehát, hogy olyan szövegváltozatra kell gyanakodnunk, amely — helyesebben — Kálmán spalatói, trauí, majd zárai bevonulásáról tudott.¹³⁶

133 *Domanovszky*, 1907. 119–121. p.

134 Krónikakompozíció 406. p. (132. c.).

135 *Körmendi*, 2015. 450–451. p.

136 Kálmán dalmáciai hadjárataról a velencei források is említést tesznek, ám a városállam hagyománya aligha szolgálhatta Tamás forrásául. Az alább következő, az eseményeket velencei szemszögből megvilágító elbeszélések Ordelafo Falièro dózse (megh. 1118) uralmának történetébe ágyazva említik a magyar a hódítást, és előadásuk inkább koncentrálnak a terület ismételt velencei uralom alá helyezését eredményező háborúskodásra (1115, 1116), mint Kálmán a tengerparti városokba történő bevonulására. A témához vonható források:

a) *Annales Venetici breves*. Ed.: Simonsfeld, Henry. In: MGH SS XIV. köt. 69–72. p.: 71. p.; *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. Ed.: Gombos, Albinus Franciscus (– Csapodi, Csaba). I–IV. köt. Bp., 1937–1943. [repr. Bp. 2005–2011] (a továbbiakban: CFH) I. köt. 209. p.; *Velencei források Magyarország és Dalmácia 12. századi kapcsolatáról*. Ford., bev., jegyz.: Thoroczky Gábor. In: *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*. Szerk.: Thoroczky Gábor. Szeged, 2018. 365–369. p. (a továbbiakban: ÍF 1116–1205.): 366. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.). b) CFH. I. köt. 687–690. p. (*Chronicon Altinate*), II. 1171–1174. p. (*Historia ducum Venetorum*) (a két szöveg azonos hagyományt tartalmaz). c) CFH. II. köt. 1559–1571. p.: 1560. (Martino da Canale krónikája); d) CFH. I. köt. 58–67. p.: 60 p.; *Andrae Danduli Venetorum ducis Chronicon per extensum descripta* aa. 46–1280. d. C. A cura di: Pastorello, Ester. Bologna, [1938–1958]. 228–229. p. (*Rerum Italicarum scriptores. Raccolta degli storici Italiani dal cinquecento al millecinequecento* 12/1.) Utóbbi beszámoló forrásaival kapcsolatban ld. *Simonsfeld, Henry*: *Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke*. München 1876. 106–107. p. A történesek kapcsán ld. *Pauler*, 1899. I. köt. 229–230. p.; *Makk Ferenc*: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996. 165–167. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.).

Górcső alá kell vennünk mindezek után azt a részletet, amely a jelen dolgozatban vizsgált szókapcsolatot tartalmazza. Tamás a következőképpen tudósít a magyar történet kezdeteiről: „*Ezidőtájt a masszagéták valamely csoportja útra kelt a hazájából, amelyet Mageriának neveztek. Nagy sokaságban érkeztek mindazt elpusztítva, amit útjukba került, és elfoglalták Pannóniát a Duna mindkét partján. Miután meggyilkolták annak a földnek a lakosait, másokat pedig szolgaságra vettek, letelepedtek a síkságon, amely a ritkán lakott mivolta miatt alkalmas volt állattenyésztésre. A nagy sokaságnak főként utóbbi szolgáltatott élelmet. Arról a vidékről ugyanis azt mondták, hogy hajdanában a rómaiak legelője volt. Kezdték tehát a masszagéták a környező területeket szakadatlan háborúkkal sújtani, a templomokat lerombolni, a keresztényekre csapást mérni. A legkegyetlenebb pogányok voltak ugyanis, akiket előbb hunoknak, majd magyaroknak neveztek. Ezeket az idöket megelőzően, úgy mondják, az említett vidékről érkezett Attila fejedelem is, a kereszténység legvadabb üldözője.*”¹³⁷ Ahogyan azt az eddig vizsgált kútfők esetében is tettük, át kell tekintenünk, hogy milyen egyéb információk közé ékelődik a forrásrészletben a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó megjegyzés. A vizsgálat segíthet annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy mindenképpen magyar eredetűnek (és írott hagyományból származónak) kell-e tartanunk a témánk szempontjából érdekes értesülést.

- I. A magyarok honfoglalásáról beszámoló passzus meglepő momentummal indul: a népet Spalatói Tamás a masszagéták egyik csoportjaként tünteti fel. A dalmáciai főespereshez minden bizonnyal nem ez az adat, hanem a nép állítólagos szkíta származásának tétele jutott el. A Kárpát-medencébe érkező honfoglalók szkíta gyökereinek hagyományát alighanem magyar forrás nyomán ismerte a történetíró: a Reginóra visszavezethető tudósítást megtaláljuk Anonymusnál, és az sem lehetetlen, hogy a frank évkönyvből kölcsönzött adalék a névtelen jegyzőt megelőzően is szerepelt valamely, a külhoni forrást már kiaknázó ha-

---

137 „*His fere temporibus pars aliqua gentis Massagetum egressa de regione sua, que Mageria nuncupatur, venit in multitudine gravi obstantia queque devastans, totam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit. Interfectis namque incolis regionis illius aliisque in servitutum redactis posuerunt se in planitie illa, quia propter raritatem hominum abilis erat animalibus alendis, ex quibus maxime multitudo ipsa victum habebat. Hec regio dicebatur fuisse antiquitus pascua Romanorum. Ceperunt ergo circumpositas regiones bellis assiduis infestare, ecclesias destruere, christianos affligere. Erant enim pagani crudelissimi, prius vocabantur Hunni, postea sunt Hungari nuncupati. Ante ipsa tempora dux Attila, ferocissimus persecutor christianorum, de predicta regione dicitur fuisse egressus*”. Thomas Spalatensis 62. p.

zai szerkesztésben.¹³⁸ Elméletileg azt a lehetőséget sem kell ugyanakkor kizártnak tekintenünk, hogy a dalmáciai krónikás ezen a ponton magyar tájékoztatás nélkül dolgozott: a magyar–szkíta azonosítás a 10. századtól részét képezte az európai hagyománynak.¹³⁹ A 13. századi szerző a masszagétákról és szkíta eredetükről (a magyarokkal való kapcsolat említése nélkül) minden bizonnyal Sevillai Izidornál talált információt,¹⁴⁰ és olvasmányának hatására cserélhette fel — talán az ázsiai népcsoport görögösített nevének és a magyar nép önmegnevezésének vélt hasonlósága alapján (a *Historia Salonitana* az őshazát *Mageriaként* szerepelteti) — a szkítákat a masszagétákkal.

- II. Forrásunk a magyarokat nem csupán a masszagétákkal, hanem a hunokkal is azonosítja — Tamás szerint a hun a nép régi megnevezése lenne —, és szerepelteti Attilát: vele kapcsolatban a *Historia Salonitana* szerzője csupán annyit jegyez meg, hogy a kereszténységre csapást mérő fejedelem (akit nem jelöl meg sem hun királyként, sem a magyarok őseként) a honfoglalást megelőző időkben ugyancsak a pannóniai vidékről érkezett. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy Tamás főesperes a motívumokat magyar földről származó tájékoztatás nélkül szötte bele elbeszélésébe. A bolognai iskolázottságú¹⁴¹ klerikus meríthetett a nyugati tradícióból,¹⁴² de tájékozódhatott éppenséggel a balkáni hagyomány révén is: a hun uralkodót a dukljai pap 12. századi krónikája — Spalatói Tamásnál ezen a ponton továbblépve — magyar királyként nevezi meg.¹⁴³ „Isten ostorá”-ról szót ejtett ugyanakkor Tamás magyar forrása (informátora) is. A spalatói szerzőnél olvasható

---

138 Szkítia leírását ld. Anonymus 34–37. p. (1. c.); *Veszprémy*, 2019. 219–231

139 *Kulcsár Péter*: A magyar ősmonda Anonymus előtt. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 91–92. (1987–1988) 5–6. sz. 523–545. p. (a továbbiakban: *Kulcsár*, 1987–1988.): 528. p.

140 *Isidorus Hispalensis*: Etymologiae IX,2,63; XIV,4,6; Thomas Spalatensis 62. p. 3. jegyz. (Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol és James Ross Sweeney megjegyzése).

141 *Karbić – Matijević Sokol – Sweeney*, 2006. XXV–XXVI. p.

142 A hun–magyar azonosság a 12. századra megszorodó forrásairól ld. *Kulcsár*, 1987–1988. 527–528., 533–535. p. Az Attila alakja körül kiformalódott kiterjedt európai hagyományról áttekintést nyújt *Bozóky*, 2015.

143 Az adatra felhívta a figyelmet *Macartney*, 1940. 7. p. A Dalmáciában is ismeretes forrásról ld. *Thallóczy Lajos*: Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai. In: Századok, 30. (1886) 6. sz. 485–504. p. (az Attilát említő anakronisztikus részlet kapcsán ld. 496. p.); *Kaimakamova, Miliana*: Chronicle of the Priest of Duklja [Presbyter Diocleas, Pop Dukljanin]. In: EMCh I. köt. 398–399. p. A krónikát egyébként forgathatta Spalatói Tamás, ld. Thomas

híradás Pannónia egykori uráról épülhet egyfelől Anonymus megjegyzéseire. Utóbbi elképzelést erősítheti, hogy a dalmáciai forrás közlése nagyban hasonlít a Névtelen elbeszéléséhez, aki vélhetőleg elsőként szötte bele a Kárpát-medence korábbi uralkodójának alakját a magyar történeti irodalomba. III. Béla egykori nótáriusa Pannónia 5. századi meghódítóját a Szkítia első királyaként feltüntetett Magógtól származtatta, s Árpád őséneke nevezte, ám maguk a hunok nem szerepelnek regényes előadásában.¹⁴⁴ Másfelől azonban hipotézis szintjén nem utasíthatjuk el egyéb (ránk nem maradt) magyarországi *gestaszöveg* használatát sem. A kizárólag Attilát említő Anonymushoz képest Tamásnál többtelemelekként jelentkezik a hun–magyar azonosság tételének explicit kimondása. Nem kell lehetetlennek tartanunk, hogy a magyarokkal azonosított, illetve rokonított néppel kapcsolatos hagyomány a névtelen *gesta*író művének lejegyzése és a Kézai-féle hun–magyar történet születése között — amint azt akár a Magyar–lengyel Krónika is tanúsíthatja — gazdagodott az Árpádok udvarában (az is lehetséges ugyanakkor, hogy kizárólag a szóbeliség szintjén).¹⁴⁵

- III. A magyarok negatív színezetű ábrázolása — a honfoglalókat Spalatói Tamás a legkegyetlenebb pogány népséggént jeleníti meg — első pillantásra külhoni mintát sejtethet, ám meg kell jegyeznünk, hogy a kereszténység felvételét megelőző idők magyar néperől Szent István Nagobbik Legendájának szerzője is pejoratív hangon beszél.¹⁴⁶
- IV. A forrásrészlet egy további mozzanatáról kell még szólnom: a szolgaság eredetével kapcsolatban Spalatói Tamásnál olvasható tételről. A dalmáciai történetíró úgy tudja, hogy az őshazából a Kárpát-medencébe érkező magyarok az itt talált népeket részben megölték, részben szolgaságra vetették. A szolgák származásával kapcsolatban hasonló megjegyzést olvashatunk Kézai Simonnál — szerinte az alávetettek rétege a magyarok által foglyul ejtett elemekből alakult ki —, IV. László udvari papjánál azonban egy másik tradíció is szerepel: utóbbi hagyomány azoktól eredezteti a szolgákat, akik megtagadták a hadba vo-

---

Spalatensis 34. p. 3. jegyz. (Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol és James Ross Sweeney megjegyzése).

144 Anonymus 40. p. (5. c.), 45. p. (9. c.), 59. p. (19. c.), 61–62. p. (20. c.).

145 Csákó, 2015. 277–297. p.; *Veszprém*, 2019. 318. p.

146 Legendae s. Stephani regis 378. p. (1. c.).

nulást.¹⁴⁷ Nagyivú Kézai-tanulmányában Szűcs Jenő felhívta a figyelmet arra, hogy a katonai szolgálatot elutasítók alávetésének motívuma francia eredetű lehet: a huntörténet megalkotójánál olvasható közlés párhuzamait irodalmi művekben — *chanson de geste*-ekben — és a *coutume*-jogban (Philippe de Beaumanoir: *Coutume de Beauvaisis*) találjuk meg.¹⁴⁸ A hagyományt utóbb részletesen vizsgáló Molnár Péter arra a következtetésre jutott, hogy a tradíció, amely egy, a Nagy Károly-mondakörhöz tartozó elbeszélés nyomán a 13. század első két évtizedére vált jól ismertté az észak- és a közép-francia területeken, legalább a szóbeliség szintjén már Kézai előtt is jelen lehetett Magyarországon (a tézist Trois-Fontaines-i Alberik a magyarországi ciszterci rendtársak híradásait felhasználó világkrónikája igazolhatja, amelyben ugyancsak feltűnik a motívum).¹⁴⁹ Kanyarodjunk most vissza a Kézainál tetten érhető másik állásponthoz, amely úgy tartja, hogy a meghódított vagy fogságra vetett népelemek tekintendők a szolgák őseinek! A tradíció Kun László udvari papjának elbeszélésén és a most tárgyalt dalmáciai történeti munkán kívül Anonymusnál¹⁵⁰ és Riccardusnál¹⁵¹ is jelentkezik (náluk a szolgaság *expressis verbis* nem szerepel, csupán a meghódítottak alávetése): Szűcs azt feltételezte, hogy az ezekben a forrásokban megjelenő elképzelés felelne meg a korai *gesta* hagyománynak.¹⁵² Le kell szögezünk: valóban megfontolásra adhat okot, hogy mind a névtelen jegyzőnél, mind a domonkos jelentésben és a spalatói főesperes művében előfordul egyrészt a *pascua Romanorum* szókapcsolat, másrészt pedig az az értesülés, miszerint a magyarok alávetették azokat, akiket a Kárpát-medencében találtak (Kézainál az előbbi hagyomány torzult formában érhető tetten). Valóban szükségszerű-e

---

147 Simon de Kéza 147–148., 192–193. p.

148 Szűcs, 1973. 581–586. p.

149 Molnár Péter: A magyar jobbágyok eredete Kézai Simon szerint: az értelmezés lehetőségei és zsákutcái. I–II. In: Századok, 151. (2017) 3. sz. 575–606. p., (2017) 4. sz. 713–742. p., kül. 730–733. p.

150 Több helyen, pl. „*in eodem loco fere omnes habitatores terre se sua sponte eis subiugaverunt, subiugaverunt domino suo fere plures nationes illius terre*”. Anonymus 62. p. (20. c.). Ld. Szűcs, 1973. 588. p. 63. jegyz.

151 „*(...) subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem*”. Drei Texte zur Geschichte der Ungarn 151. p.

152 Vö. Györffy, 1993. 189–190. p.

azonban az adatokat a régi hagyományból eredeztetnünk? Szűcs álláspontja a források háttérében meghúzódó 11. századi szerkesztéssel kapcsolatban azon az elképzelésen nyugszik, miszerint eredetileg a champagne-i Alberikhez is ez az információ juthatott el (azt ő maga cserélte fel a francia tradícióban elterjedt tézissel), az észak-francia szerzetes magyar adatait pedig — amint azt a történész Hóman nyomán elfogadja — egyértelműen korai szerkesztésből kell eredeztetnünk.¹⁵³ Utóbbi, a trois-fontaines-i krónikás forrására vonatkozó tétel azonban nem igazolható: Alberikről sokkal inkább feltételezhető, hogy saját korának hagyományából merített.¹⁵⁴ Tamásról (s ugyanígy Riccardusról és Kézairól) is elképzelhetőnek kell tehát tartanunk, hogy a motívumot a 13. századi tradícióból: Anonymustól vagy esetleg egyéb forrásból ismerte (ismerték). Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy míg a szolgáltnak a katonai szolgálat megtagadásával való összefüggésbe hozása egyértelműen a 13. század elejétől elterjedő nyugati tradíció ismeretét sejteti, addig a meghódított népek alávételének motívuma jóval kevésbé specifikus, mint a Nagy Károly-mondakörre visszavezethető tétel. Bár lehetetlennek éppenséggel nem kell tartanunk, hogy ilyesfajta hagyományt a régi *gestaszövegek* is tartalmaztak, az elfoglalt területek népeinek szolgasorba süllyesztése az ókor óta bevett fordulat lehetett az irodalomban, s Anonymus, Riccardus és Spalatói Tamás (majd Kézai) lényegében egymástól függetlenül is lejegyezheték (volna) a tudósítást (a domonkos jelentés persze egyértelműen kijelenti, hogy egy *gestaszövegből* kölcsönzi minden adatát).

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a *Historia Salonitana* minden kétséget kizáróan árulkodik írott magyarországi hagyomány (egy, a 12. századnál nem korábbi *gestaszöveg* és esetleg a Hartvik-legenda) ismeretéről, ám a dalmáciai történetíró a honfoglalás korával és az Árpádokkal kapcsolatos tudósításai nem feltétlenül támasztják alá egyetlen összefüggő elbeszélő forrás felhasználását. Ha csak nem képzelünk el egy hipotetikus szöveget, amely a magyar tradícióval áthallásokat mutató részleteket (a magyarokat szkítiai eredetétől Kálmán hadjárataig) együttesen tartalmazta — ennek létezését természetesen nem zárhatjuk ki —, úgy kell vélnünk, hogy a spalatói krónikás különböző források értesüléseiből állította össze mondandóját. Láthattuk fentebb, hogy a magyar eredetű hagyomány Tamás tollán lokális, illetve egyéb tradícióból kölcsönzött elemekkel is kontami-

---

153 Szűcs, 1973. 586–588. p. Ld. még Hóman, 1925. 5–32.

154 Latzkovits, 1934. 85–92. p.; Csákó, 2012. 522. p.

nálódik, így elméletileg azt sem kellene elképzelhetetlennek tartanunk, hogy a rómaiak pannóniai legelőjének motívumát a dalmáciai történetíró az európai hagyományból ismerte (ahol egyébként a magyarok a hunokkal való azonosításának tételét vagy a nép Szkítiából való származásának motívumát is megtalálhatta). Ha azonban a szókapcsolat szerepeltetése mégis inkább magyarországi forrás ismeretén alapszik — ezt a megoldást kell valószínűbbnek ítélnünk, s az sem tagadható, hogy a 14. fejezet tudósítása több ponton rokonítható Anonymus előadásával —,¹⁵⁵ akkor véleményem szerint szükségtelen korai forrást keresnünk a főesperes közlésének hátterében: az információ eredhet magától a névtelen jegyzőtől vagy valamely egyéb, napjainkra elveszett 13. századi szövegből.¹⁵⁶

---

155 *Buják Gábor* a jelen dolgozat készítése közben megjelent tanulmánya – a *Historia Salonitana* adatainak részletesebb vizsgálata nélkül – egyértelműen Anonymustól eredeztetni Spalatói Tamás a honfoglalással kapcsolatos híreit. Ld. *Buják*, 2019. 418–419. p.

156 Még ha úgy is kellene tartanunk, hogy a meghódítottak szolgaságba taszításának momentuma részét képezte a korai tradíciónak, ez nem jelenti azt, hogy a *pascua Romanorum*-hagyomány is feltétlenül az *ösgestából* származna: mind Tamás, mind Riccardus és Kézai meríthettek egy, a régi és az újabb tradíciót kontamináló 13. századi szerkesztésből (lényegében Anonymustól) is.